

**TURUN
YLIOPISTO**

Koettu, eletty ja kiistelty

Vuonna 1977 puretun Lahden vanhan puukirkon kulttuuriset merkitykset

Seija Julin

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurihistoria

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2023

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, kulttuurihistoria

Seija Julin

Koettu, eletty ja kiistelty. Vuonna 1977 puretun Lahden vanhan puukirkon kulttuuriset merkitykset

71 sivua, 1 liite

Tutkielmani aihe on arkkitehti Albert Mellinin suunnittelema arkkitehtuuriltaan uusgotiikkaa edustava Lahden vanha puukirkko, joka rakennettiin Kolkanmäelle vuonna 1890. Kirkko purettiin arkkitehti Alvar Aallon suunnitteleman Ristinkirkon tieltä vuonna 1977.

Tutkimuskysymys on, millaisia merkityksiä vuonna 1977 purettuun vanhaan puukirkkoon liitetään sekä kirkon olemassaolon aikana sekä 45 vuotta kirkon purkamisen jälkeen. Tämän lisäksi haluan tuoda esille kirkon purkamisen aiheuttamia ajatuksia ja tunteita. Tutkin kirkkoa osana kaupunkikuvaa modernisaation kontekstissa.

Tutkielmassa on käytetty kahta erilaista lähdeaineistoa. Sanomalehtiaineisto koostuu vanhaa puukirkkoa käsittelevistä sanomalehtiartikkeleista sekä *Etelä-Suomen Sanomien* Lukijan sana -palstan mielipidekirjoituksista. Tämä aineisto on pääasiassa 1970-luvulta, jolloin lehtikirjoittelu kirkon purkamisen tiimoilta oli aktiivista. Lisäksi lähdeaineistona on tätä tutkimusta varten syksyllä 2022 kerätty kirjoitettu muistitietoaineisto. Eri vuosikymmenillä tuotettuja aineistoja yhdistää se, että kirjoittajilla on omakohtaista kokemusta ja tietoa Lahden vanhasta puukirkosta. Tutkimuksessa käytän lähiluvun metodia, jolla tarkoitetaan yksityiskohtaista ja huolellista kirjoitetun tekstin lukemisen menetelmää. Kokemushistoria tuo kirkon olemassaolon aikana eläneiden henkilöiden äänen kuuluville. Tutkimuksessa kiinnitetään erityisesti huomiota aistikokemuksiin ja tunneilmaisuihin. Tutkielmani liittyy paikallishistoriaan ja kaupunkihistoriaan.

Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että Lahden vanha puukirkko on merkityksellinen yhä edelleen 45 vuotta purkamisen jälkeen. Kirkko liittyi vahvasti lahtelaiseen identiteettiin, yhteisöllisyyteen ja sukujen historiaan. Kirkko muistetaan erityisesti kirkollisten toimitusten tilana. Tutkimuksessa tulee selkeästi esille kirkon merkitys julkisena rakennuksena osana kaupunkitilaa. Kirkon purkaminen aiheutti vastakkaisia mielipiteitä. Kirkko on jättänyt vahvan muistijäljen ihmisten mieliin.

Avainsanat: puukirkot, puretut rakennukset, arkkitehtuuri, Lahti, kaupunkikuva, paikallidentiteetti, muistitieto, mielipidekirjoitukset

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
1.1	Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimuskysymys	5
1.2	Alkuperäislähteet ja tutkimustilanne	7
1.3	Metodologiset ja eettiset lähtökohdat	12
2	Kirkko keskellä kylää	14
2.1	Kirkko kaupunkikuvassa	14
2.2	Kirkkoarkkitehtuuri	19
2.3	Jäähyväiset puukirkolle	26
3	Muistojen kirkko	37
3.1	Kirkko osana mielenmaisemaa ja identiteettiä	37
3.2	Tuttu ja turvallinen kotikirkko	44
4	Lopuksi	57
	Lähteet	60
	Liitteet	72
	Liite 1. Muistitietokysely	72

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimuskysymys

Lahden vanha puukirkko valmistui autonomian aikana vuonna 1890 Lahden kauppalaan vanhan Hämeenlinnan-Viipurin maantien varteen kauppatorin tuntumaan Kolkanmäelle. Kirkossa oli tilaa 800 henkilölle.¹ Kirkon rakentamisen aikana Lahti oli kauppala, jonka kirkollisen hallinnon keskus oli Hollolassa. Lahden kylä sai kauppalaoikeudet vuonna 1878², ja kaupunki Lahdesta tuli vuonna 1905. Ennen kirkon rakentamista Lahdesta käytiin jumalanpalveluksissa ja muissa kirkollisissa toimituksissa Hollolan keskiaikaisessa kirkossa, jonne on Lahdesta matkaa lähes 20 kilometriä. Hartaustilaisuuksia järjestettiin myös kodeissa. Kauppalan perustamisen jälkeen nousi esille oman kirkon tai rukoushuoneen rakentaminen. Kelloseppä Andelinin talossa lukusten päätyttyä 23. helmikuuta 1885 alkoi kirkonkokous, jossa Lahden kauppalan asukkaat saivat tilaisuuden keskustella ja päättää kirkon rakentamisesta. Tilaisuudessa valittiin toimikunta saarnahuoneen valmistavia toimia varten. Toimikunnan tehtäviä olivat esimerkiksi varojen keruu, piirustusten hankkiminen, rakennusluvan hakeminen Hänen Keisarilliselta Majesteetiltansa sekä rakennustyöhön liittyvät järjestelyt.³ Lahden kauppalan asukkaat osallistuivat aktiivisesti talkootöihin ja varojen keräämiseen tärkeänä pidetyn asian puolesta. Alusta asti oli selvää, että Hollolan asukkaat eivät osallistu kirkon rakennuskustannuksiin eivätkä ylläpitoon. Kirkonrakennusrahastoa voimakkaimmin kartuttivat paikallisen anniskeluyhtiön runsaat voittovarot.⁴

Kirkon suunnitteli helsinkiläinen arkkitehti Albert Mellin. Hän oli työskennellyt vuosia Pietarissa, ja Lahden kirkon esikuvana pidetäänkin Pietarin Pyhän Marian luterilaista kirkkoa.⁵ Mellin palasi Pietarista Suomeen syksyllä 1882, ja perusti oman arkkitehtitoimiston Helsinkiin. Hän toi venäläisiä arkkitehtuurivaikutteita Suomen 1800-luvun lopun rakennustaiteeseen. Rakennustutkija Riitta Niskasén mukaan Mellinin elämäntyöhön liittyy eri mittakaavojen suunnittelutöitä: Pietarin valtakadut, modernistuva Helsinki sekä vähäinen Lahden maalaiskauppala.⁶ Ajan myötä kirkko koettiin ahtaana ja vanhanaikaisena, joten

---

¹ Airas 2003, 55.

² Halila 1958, 106.

³ Kirkonkokous Lahden kauppalassa 23.2.1885. Hollolan seurakunnan arkisto.

⁴ Halila 1958, 137–138.

⁵ Niskanen 2003, 47.

⁶ Niskanen 2003, 50.

uuden kirkon suunnittelu tuli ajankohtaiseksi. Pitkän suunnitteluprosessin jälkeen uusi kirkko päätettiin rakentaa entisen paikalle, joten vanha puukirkko purettiin Alvar Aallon suunnitteleman Ristinkirkon tieltä vuonna 1977. Kirkon purkamisesta syntyi valtavan suuri kiista, ja sanomalehdet julkaisivat useita artikkeleita aiheesta. Museoviraston arkkitehdit ja rakennustutkijat vetosivat Keski-Lahden seurakunnan kirkkovaltuustoon vielä aivan viime hetkinä kirkon säilyttämisen puolesta.⁷

Tutkimuskysymykseni on, millaisia merkityksiä vuonna 1977 purettuun Lahden vanhaan puukirkkoon liitettiin purkamisen aikaan ja millaisia merkityksiä tähän kadonneeseen kulttuuriperintöön liitetään tänään. Käsittelen aihetta pohjautuen kahteen erilaiseen lähdeaineistoon, joista toinen tuo esille aikalaiskeskustelua sanomalehtiartikkeleiden sekä mielipidekirjoitusten kautta, ja toinen aineisto koostuu tätä tutkimusta varten kerätystä muistitiedosta. Tutkimuksessani kiinnitän erityisesti huomiota aistikokemuksiin ja tunteisiin, joiden kautta vanhan puukirkon merkitykset tulevat esille. Lisäksi pyrin selvittämään kirkon purkamisen synnyttämiä ajatuksia ja mielipiteitä. Tutkin vanhaa puukirkkoa ja sen purkamista modernisaation kontekstissa yhdistäen ilmiön osaksi laajempaa yhteiskunnallista kehitystä kaupunkisuunnitteluun liittyen. Uudesta kirkosta alettiin keskustella ensimmäisen kerran jo 1920-luvulla yhteiskunnallisten muutosten ja modernisoitumisen aikana. Puukirkkoa pidettiin vanhanaikaisena kasvavassa ja kehittyvässä teollisuuskaupungissa, ja kaupunkisiluetista haluttiin tältä osin modernimpi. Uuden kirkon suunnittelu oli kuitenkin lopulta pitkä prosessi sisältäen suunnittelukilpailuja, ja lisäksi valitukset rakennussuunnitelmasta sekä sota-aika hidastivat rakennusprojektin toteuttamista.

Aiheen valintaan vaikutti kiinnostukseni kotiseutuni paikallishistoriaan. Minua kiinnostaa kaupunkihistoria ja rakennushistoria. Pro gradu -tutkielman aihetta miettiessäni minulle tuli mieleen kesällä 2019 näkemäni lahtelaisen Ainopuiston teatterin esitys *Vanhan puukirkon tarina*. Timo Taulon ohjaama teatteriproduktio käsitteli puukirkon rakennusvaiheita, ja siinä tuli vakuuttavasti esille oman kirkon tärkeys ja sen eteen tehty talkootyö. Kyseisen teatterin näytelmät pohjautuvat lahtelaiseen paikallishistoriaan. Olen kiinnittänyt huomiota, että Lahden vanhaa puukirkkoa muistellaan yhä edelleen 45 vuotta kirkon purkamisen jälkeen. Suosituissa Facebook-ryhmissä, kuten *Lahti kuvin, ennen vanhaan-* sekä *LAHTI valokuvia ja historiaa* -ryhmän jäsenet jakavat ja kommentoivat vanhoja valokuvia. Facebook-ryhmissä

---

⁷ Puukirkon jäähyväiset, *Ilta-Sanomat* 28.2.1977.

julkaistu kuva vanhasta puukirkosta saa aikaan useita kommentteja ja muistelua. Vanhan puukirkon purkaminen aiheuttaa edelleen myös voimakkaita tunteita ja kannanottoja.

1.2 Alkuperäislähteet ja tutkimustilanne

Tärkeän osan tutkimukseni alkuperäislähteistä muodostavat *Etelä-Suomen Sanomissa* julkaistut mielipidekirjoitukset sekä sanomalehtien uutisartikkelit, jotka ovat luettavissa Kansalliskirjaston digiarkistossa. Kulttuurihistorioitsija Riitta Laitisen mukaan kirkkorakennusten ja kirkon sisällä olevien esineiden, kuvien ja arkkitehtonisten yksityiskohtien tutkimus on keskittynyt aiemmin esteettisiin muotoihin ja visuaalisuuteen, jolloin tilan käyttäjien eli kirkkoväen kokemukset on ohitettu.⁸ Haluan tuoda aikalaisten ja tavallisten kaupunkilaisten äänen kuuluville, ja sen vuoksi olen valinnut mielipidekirjoitukset lähdeaineistoksi. Kirjoituksissa tulee ilmi henkilöiden muistoja ja kokemuksia vanhasta puukirkosta. Tarkistelen erityisesti 1970-luvun mielipidekirjoituksia. Olen tehnyt tämän rajauksen sen perusteella, että kirkkoon liittyvä kirjoittelu oli aktiivista vuodesta 1970 lähtien aina kirkon purkamisvuoteen 1977 saakka.

Lahden seudulla ja Päijät-Hämeen alueella ilmestyvässä maakuntalehdessä *Etelä-Suomen Sanomissa* on ollut 1970-luvun alussa Lukijan sana -palsta, jossa on julkaistu lukijoiden lähettämiä mielipidekirjoituksia. Yleisönosastokirjoitukset ovat tapa tuoda esille lukijakunnan ääni toimittajien kirjoittamien artikkeleiden ja uutisten lisäksi. Mielipidekirjoitukset käsittelevät ajankohtaisia ja kiinnostavia aiheita. Toimitus arvioi kirjoitukset ennen julkaisua, ja lisäksi tekstejä saatetaan lyhentää tai tiivistää.⁹ *Etelä-Suomen Sanomat* on ohjeistanut kirjoittajia niin, että tekstien täytyy olla lyhyitä, korkeintaan puolen konekirjoitusliuskan pituisia. Julkaisukelvottomia tekstejä on säilytetty toimituksessa vain viikon ajan. Teksti on voitu julkaista joko omalla nimellä tai nimimerkillä.¹⁰ Yleisönosastokirjoituksia ei voi pitää suorana otantana julkisesta mielipiteestä, koska lehden toimituksella on valta valita julkaistavat mielipidekirjoitukset. Yleisönosaston mielipidekirjoituksia kirjoittivat sekä tavalliset kansalaiset että kirkkohankkeesta kiinnostuneet poliittiset toimijat.

---

⁸ Laitinen 2004, 129–130.

⁹ Jaakkola 2013, 267.

¹⁰ Lukijan sana, *Etelä-Suomen Sanomat* 25.1.1970, 16.

Mielipidekirjoitusten lisäksi tutkin sanomalehtien uutisartikkeleita, jotka ovat toimittajien tuottamia kirjoituksia. Lehtiartikkeleita tulee tutkia kriittisesti. Toimittajat käyttävät valtaa yhteiskunnassa, ja heidän kirjoituksillaan voi olla merkittäviä vaikutuksia.¹¹ Lehtikirjoitukset voivat sisältää voimakkaita kannanottoja, ja mielipiteet voivat olla jopa liioiteltuja. Lisäksi ei voi varmasti tietää, että kenen mielipide kirjoituksissa tulee ensisijaisesti esille.¹² Lehtien pääkirjoitukset edustavat yleensä lehden virallista kantaa.

Valtaosa kaupungin asukkaista muodostaa mielikuvansa lähiympäristöään koskevista yhteisistä asioista median esittämän tiedon perusteella. Ihmiset saavat informaatiota asioiden valmistelusta ja päätöksenteosta useimmiten joukkoviestinten, erityisesti sanomalehtien ja uutiskirjoittelun kautta.¹³ Sanomalehtien uutisartikkelit ja mielipidekirjoitukset ovat tutkimukseni kannalta mielenkiintoista lähdeaineistoa. Lahden seudulla edelleen ilmestyvä Etelä-Suomen Sanomat on levikkialueen monopoliasemassa oleva sanomalehti. Ulkomaiden ja kotimaan uutisten lisäksi lehdessä käsitellään paikallisia aiheita ja uutisia. Huomioitavaa on, että sanomalehdet pystyvät käyttämään valtaa sen suhteen minkälaisia uutisia ne julkaisevat. Sanomalehti on areena laaja-alaiselle tiedon välittymiselle ja julkiselle keskustelulle, ja sen kautta tavoittaa suuria ihmismassoja.

Lahden vanhaa puukirkkoa rakennuksena ei ole enää olemassa, ja siksi sitä ei voida tutkia fyysisenä ja materiaalisena kohteena, vaan tutkimusta tehdään representaatioiden, kirjoitusten ja valokuvien avulla. Puukirkon merkitysten tutkimisessa tärkeitä ovat ihmisten omat henkilökohtaiset kokemukset ja eletyn tilallisuuden tulkinnat. Koska Lahden vanha puukirkko on purettu, ainoastaan kirkon olemassaolon aikana eläneet ihmiset eli vain tietyt sukupolvet voivat muistaa kirkkorakennuksen.

Sanomalehtiaineiston eli julkisen materiaalin lisäksi käytän muistitietokeruun avulla keräämääni kirjoitettua muistitietoaineistoa. Tutkimus pohjautuu syksyllä 2022 kerättyyn kirjalliseen muistitietoaineistoon. Muistitietokeruun avulla pyrin saamaan esille kaupunkilaisten omakohtaisia kokemuksia, joiden avulla pystyn tavoittamaan heidän tapaansa elää ja kokea Lahden vanhaa puukirkkoa. Kirkko purettiin 45 vuotta sitten, joten kulunut aika rajaa vastaajien määrää. Keruuilmoitus (liite 1) lähetettiin Lahden seudun sukututkijat ry:n ja Lahti-Seura ry:n jäsenille sähköpostitse. Tätä kautta sain kyselyyn yhteensä 10 vastausta, ja

---

¹¹ Jaakkola 2013, 25.

¹² Lahtinen 2004, 156.

¹³ Ridell 2009, 243.

lisäksi omien kontaktieni kautta sain kaksi vastausta. Vastaajista 5 on naisia ja 7 miehiä. Vastaajien keski-ikä on 74 vuotta. Vanhin vastaajista on syntynyt vuonna 1937 ja nuorin vuonna 1957. Tällä hetkellä 9 vastaajaa asuu edelleen Lahdessa, ja kolme vastaajista asuu toisella paikkakunnalla. Kysely toteutettiin puolistrukturoituna siten, että se koostui kuudesta kysymyksestä ja viimeiseen kohtaan 7 oli mahdollisuus kirjoittaa vapaamuotoista tekstiä. Muistitietokeruun kautta saatu kirjallinen muistitietoaineisto sisältää tätä tutkielmaa varten pyydettyjä muistelukirjoituksia, eivätkä ne ole kirjoittajien valmiina olevia henkilökohtaisia tekstejä.

Tutkimukseni lähdeaineistona on myös arkistoaineistoa, jossa tulee esille viranomaisten näkökulma. Olen tutkinut Hollolan seurakunnan kirkonkokousten ja kirkkovoudinkokousten pöytäkirjoja vuosilta 1876–1894. Lahden kauppa kuului kirkon rakentamisajankohtana Hollolan seurakuntaan. Pöytäkirjat ovat ajalta ennen ja jälkeen Lahden kirkon rakentamisen. Kokousten pöytäkirjoissa on merkintöjä Lahden kirkon suunnittelusta ja rakennustoimikunnan perustamisesta. Tämän arkistoaineiston avulla selvitän puukirkon alkuvaiheita sekä suunnitteluun ja rakentamiseen liittyviä päätöksiä.¹⁴

Tutkin Lahden seurakuntien kirkkovaltuuston pöytäkirjoja vuosilta 1971–1972. Kirkkovaltuusto kokoontui 6. huhtikuuta 1972, ja kokouksen asialistalla oli Lahden keskuskirkon rakentaminen. Kirkkohallitus oli palauttanut Lahden keskuskirkon piirustukset ja niistä hankitut lausunnot Lahden evankelisluterilaisten seurakuntien yhteiselle kirkkovaltuustolle, jotta se tutkisi piirustuksista annetut lausunnot ja niiden pohjalta käsittelee asian uudelleen. Pöytäkirja sisältää useita liitteitä, joista esimerkkinä Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulille toimitettu valitus kirkkovaltuuston päätöksen johdosta, sekä Valtion muinaistieteellisen toimikunnan antamat lausunnot.¹⁵ Valitus ja lausunnot liittyvät vanhan puukirkon purkamiseen.

Seurakuntien arkistoaineisto jää vähemmälle huomiolle, koska huomioni keskittyy kokemushistoriaan. Kirkon purkamiseen liittyvää arkistoaineistoa löytyy seurakunnan arkistosta, mutta purkamiseen liittyvää päätöksentekoa en käsittele laajemmin tässä tutkimuksessa. Matti O. Hannikainen tuo ympäristöhistorian tutkimuksessaan esille julkishallinnon aineistoon liittyvää kritiikkiä amerikkalaista arkkitehtuurin ja

---

¹⁴ Hollolan seurakunnan kirkonkokousten ja kirkkovoudinkokousten pöytäkirjat vuosilta 1876–1894.

¹⁵ Lahden seurakuntien kirkkovaltuuston pöytäkirjoja vuosilta 1971–1972, Kirkkovaltuuston päätös 6.4.1972 § 20 Lahden keskuskirkon rakentaminen, 13–14.

kaupunkisuunnittelun tutkijaa Galen Cranzia mukaillen. Viralliset asiakirjat korostavat hallinnon onnistumisia, ja eivät tuo esille valmisteltujen hankkeiden vaikeuksia ja epäonnistumisia. Tutkijan täytyy miettiä mistä asioista on haluttu vaieta niin, että yksityiskohdat on jätetty kirjoittamatta virallisiin asiakirjoihin. Näitä piilotettuja asioita voi pyrkiä lukemaan rivien välistä.¹⁶

Koska tutkimukseni kohteena on purettu rakennus, kuvamateriaalin käyttö yhtenä menneisyydestä kertovana lähteenä on perusteltua. Tutkin valokuva-aineistoa muiden lähteiden rinnalla. Lahden vanhasta puukirkosta löytyy runsaasti kuvamateriaalia verkossa Finna.fi hakupalvelusta. Digitointi on tuonut kuvat helposti saavutettaviksi ja haettaviksi. Valokuvat ovat suurimmalta osin Lahden kaupunginmuseon kuva-arkiston kokoelmista. Valokuvat ovat päätyneet arkistoon eri kuvaajilta, ja kaikkien nimet sekä tarkat kuvausajat eivät ole tiedossa. Valokuvat kertovat rakennuksen arkkitehtuurista ja sijoittumisesta kaupunkitilaan. Tutkin kirkkorakennuksen merkityksiä myös aistien ja aistimellisuuden kautta, ja pohdin valokuvien tarjoamia mahdollisuuksia aistihistorian lähteenä.¹⁷ Keskenään erilaiset lähdeaineistot täydentävät ja tasapainottavat toisiaan avaten uusia näkökulmia.

Tutkimuskenttä on laaja. Tutkimuskirjallisuus sisältää esimerkiksi kaupunkihistoriaa, kirkkoarkkitehtuuria ja Lahden kaupungin paikallishistoriaa käsitteleviä teoksia. Kulttuurihistorioitsija Rauno Lahtinen on erikoistunut kaupunkirakentamisen historian tutkimukseen. Hän on tutkinut purettuja rakennuksia ja kirjoittanut useita teoksia Turun puretuista taloista. Hän on käsitellyt ilmiötä nimeltä ”Turun tauti”, jolla tarkoitetaan kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten purkamista uusien rakennusten tieltä. Turun keskustan rakennusten voimakas purkamisaalto alkoi 1950-luvun puolivälissä.¹⁸ Lahtisen tutkimukset ovat tärkeää kulttuurihistorian lähdeaineistoa oman tutkimukseni kannalta, ja ne tuovat esille modernisaation vaikutusta kaupunkikuvaan. Hänen tutkimuksensa käsittelevät kaupunkisuunnittelua, rakennusarkkitehtuuria ja rakentamiseen liittyvää poliittista päätöksentekoa.

Aiemmista kirkkorakennuksiin liittyvistä tutkimuksista Mika Orasen Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan käytännöllisen teologian oppiaineeseen kuuluva kirkkososiologian pro gradu -tutkielma ”*Ja Jumalaa ei voi tuhota*” Paloheinän kirkon ja sen purku-uhan luomat

---

¹⁶ Hannikainen 2022, 203.

¹⁷ Laine & Männistö-Funk & Vahtikari 2019, 177.

¹⁸ Lahtinen 2009, 8.

merkitykset lähiyhteisön asukkaille vuodelta 2020 on aiheeltaan läheinen oman tutkimukseni kanssa. Oranen käsittelee tutkimuksessaan Helsingin Pakilan seurakunnan Paloheinän kirkon luomia merkityksiä lähiyhteisölle tilanteessa, jossa kirkko homekirkkona oli jo päätetty purkaa, mutta purkaminen kuitenkin lopulta peruttiin.

Jukka-Pekka Airas käsittelee teologian väitöskirjassaan *Uuden kirkkoarkkitehtuurin ongelmat: kirkkorakennus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon taidekysymyksenä* (1992) kirkkoa rakennustaiteellisenä kokonaisuutena sotien jälkeisenä aikana. Airas tuo esille kysymykset siitä, miten kirkkorakennus ymmärretään teologisesti Suomen luterilaisessa kirkossa, ja miten kirkko suhtautuu kirkkotaiteeseen. Hänen tutkimuksensa yhtenä osana on Keski-Lahden kirkon rakentamisproblematiikka. Hän on selvittänyt miksi ja millä perusteilla suuri uudisrakennus päätettiin rakentaa vanhan kirkon paikalle.¹⁹

Teologi Anne Birgitta Pessi on tutkinut Lahden kaupungin nykyisiä suhteellisen nuoria kirkkorakennuksia ja niiden merkityksiä kirkkoarkkitehtuurin ja tilan kokemisen näkökulmasta.²⁰ Hänen artikkelinsa *Kirkkorakennukset merkitysten ja muistin ylläpitäjinä* ei käsittele varsinaisesti purettua puukirkkoa, vaikka kirkko on saatettu mainita haastatteluissa. Kaikki kolme edellä mainittua tutkimusta ovat teologian oppiaineen tutkimuksia.

Sijoitan oman tutkielmani kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta kokemushistoriaa ja tilan kokemista tarkastelevan tutkimuksen kentälle. Käsittelem vanhan puukirkon merkityksiä myös aistien näkökulmasta. Olen jakanut työni niin, että ensimmäisessä käsittelyluvussa tarkastelen kirkkoa kaupunkikuvassa osana rakennettua ympäristöä. Huomio keskittyy kirkkorakennuksen arkkitehtuuriin, kaupunkisiluettiin ja kirkon purkamiseen. Toisessa käsittelyluvussa pohdin kirkkoa osana mielenmaisemaa ja identiteettiä. Tämän lisäksi tuon esille kokemuksia vanhasta puukirkosta keräämäni muistitietoaineiston avulla. Kirkko liittyy vahvasti ihmisten sukuhistoriaan ja omaan menneisyyteen erilaisten kirkollisten toimitusten myötä.

---

¹⁹ Airas 1992, 115.

²⁰ Pessi 2008, 351.

1.3 Metodologiset ja eettiset lähtökohdat

Tässä tapaustutkimuksessa käytän laadullisena tutkimusmenetelmänä tulkitsevaa lähilukua. Luen sanomalehtiartikkeleita ja mielipidekirjoituksia huolellisesti, ja palaan niihin uudelleen. Uudella lukukerralla lukeminen on syventävää ja analyttisempää, jolloin huomio voi kohdistua eri asioihin kuin ensimmäisellä lukukerralla. Tekstistä saattaa nousta esiin uusia mielenkiintoisia yksityiskohtia, jotka jäivät ensimmäisellä lukukerralla vaille huomiota.²¹ Lähiluvussa aineistosta voi löytää merkityksellisiä kohtia, jopa yksittäisiä sanoja, jotka viittaavat yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja historiallisiin ilmiöihin.²² Sanomalehtiaineiston lisäksi käytän tässä tutkimuksessa muistitietoaineistoa. Kahden erilaisen lähdeaineiston avulla pystyn ristiinlukemaan ja vertailemaan aikalaisten kirjoittamia sanomalehtitekstejä syksyllä 2022 tuotettuun muistitietoaineistoon. Analysoin lehtiartikkeleita, mielipidekirjoituksia ja muistitietoaineistoa etsien niistä erityisesti tunneilmaisuja. Tunteet kertovat vanhaan puukirkkoon liittyvistä merkityksistä.

Tutkimukseni keskeinen käsite on tila. Kulttuurihistorioitsija Riitta Laitisen mukaan tilasta on tullut keskeinen käsite humanistisessa tutkimuksessa tilallisen käänteen myötä. Käsitteen kautta voidaan lähestyä ihmisen suhdetta häntä ympäröivään maailmaan.²³ Fyysinen, mentaalinen ja sosiaalinen tila ovat toisistaan erottamattomia ihmisen kokemusmaailmassa. Tilan ja ympäristön merkitys on suuri ihmisen elämässä ja kulttuurien merkitysjärjestelmissä. Ihmisten kokemukset, aistimukset ja tunteet ovat kulttuurisidonnaisia.²⁴ Tutkimuskohteenani on kirkko tilana ja sen kokeminen, joiden avulla pyrin selvittämään menneisyyden merkitys- ja kokemusmaailmaa.

Lahden vanhasta puukirkosta on käytetty useita termejä. Alkuperäinen virallinen nimi oli Lahden kirkko. Siinä vaiheessa, kun Lahteen perustettiin uusia seurakuntia ja kirkkoja rakennettiin muihinkin kaupunginosiin, kirkko nimettiin Keski-Lahden kirkoksi. Nykyään Keski-Lahden kirkko on vanhan puukirkon paikalle rakennettu Ristinkirkko. Tutkimuksessani käytän pääasiassa termiä Lahden vanha puukirkko.

Pohdin omaa tutkijapositioniani, koska tutkimukseeni liittyvät Lahden vanha puukirkko ja sen tilalle rakennettu Ristinkirkko ovat oman kotiseutuni kirkkorakennuksia. Minulla ei ole

---

²¹ Pöysä 2015, 31–32.

²² Elomaa 2001, 61–62.

²³ Laitinen 2004, 4.

²⁴ Laitinen 2004, 1–2.

kuitenkaan omia henkilökohtaisia muistoja Lahden vanhasta puukirkosta. Olen seurannut aihepiiriini liittyvää keskustelua esimerkiksi sosiaalisessa mediassa. Tämän vuoksi minulle on voinut muodostua omia ennakkokäsityksiä ja mielipiteitä aiheeseen liittyen.

Kulttuurihistorioitsija Jorma Kalelan mukaan historiantutkijaan kohdistuva keskeinen vaatimus on etäisyyden ottaminen omaan tutkimustilanteeseen. Tutkija ei voi asettua tutkimansa kulttuurin ulkopuolelle, mutta hänen täytyy tunnistaa omat ennakkokäsityksensä ja pyrkiä valvomaan niiden vaikutusta.²⁵

---

²⁵ Kalela 2020, 14.

2 Kirkko keskellä kylää

2.1 Kirkko kaupunkikuvassa

Tässä luvussa käsittelen Lahden vanhaa puukirkkoa kaupunkikuvassa osana rakennettua ympäristöä. Tähän liittyvät kirkkoa ympäröivä maisema, kaupunkisiluetti ja ympärillä olevat rakennukset. Toisessa alaluvussa tarkastelen kirkon arkkitehtuuria. Rakennuksen suunnitellut arkkitehti on yksi tilan merkitysten tekijä. Esittelen kirkon suunnittelijan arkkitehti Albert Mellinin ja hänen suunnittelutoimitaan. Kolmannen alaluvun aiheena on kirkon purkaminen ja siihen johtaneet tekijät. Tarkastelen kuinka sanomalehtiaineistossa käsiteltiin, kommentoitiin ja tuotiin esille kirkon purkamista. Toisen luvun lähteinä olen käyttänyt julkista lähdeaineistoa, eli lehtiartikkeleita sekä *Etelä-Suomen Sanomien* Lukijan sana -palstalla julkaistuja mielipidekirjoituksia.

Kaupunkitilaa kokonaisuutena voidaan tarkastella eri näkökulmista. Kaupunkitilaan liittyy arkkitehtoninen, fyysinen ja sosiaalinen aspekti. Kaupunki ei ole pelkästään rakennettu materiaallinen tila, vaan tärkeä merkitys on ihmisten välisillä sosiaalisilla suhteilla, kanssakäymisellä ja eletyllä elämällä.²⁶ Kulttuurihistorian piirissä ihmisen arkisen elinympäristön tutkimus on keskeisellä sijalla, jolloin kiinnostuksen kohteena on menneisyyden kokemusmaailma. Kulttuurihistorioitsija Silja Laine tuo esille, että arkkitehdit alkoivat kiinnostua ihmisten arkielämän ympäristöstä 1900-luvun alussa. Aiemmin arkkitehtuuriltaan arvokkaina pidettiin lähinnä monumentaalirakennuksia kuten kirkkoja.²⁷

Kaupunkitilan kulttuuristen merkitysten tutkimuksessa on tärkeää analysoida niiden kaupunkilaisten suhdetta kaupunkiin, joiden näkökulma ja ääni on jäänyt marginaaliseksi aiemmassa tutkimuksessa. Rakennuksiin liittyvässä tutkimuksessa on usein painottunut rakennuksen arkkitehtuuri, suunnittelija tai suunnitteluajankohta. Rakennusten tutkimuksessa käytettävät perinteiset arkistolähteet tuovat esille viranomaisten ja arkkitehtien näkökulmia. Tällaista arkistomateriaalia ovat kokousten pöytäkirjat, suunnittelupiirustukset, asemakaavapiirroksiset ja rakennusluvan hakemiseen liittyvät asiakirjat. Näissä lähteissä ei tule keskeisesti esille kaupunkilaisten oma näkökulma kaupunkitilaan. Kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa käytetään arkistolähteiden lisäksi monia muitakin lähteitä, kuten päiväkirjoja, valokuvia, elokuvia, kirjeitä ja lehtiartikkeleita. Tällöin tutkimukseen saadaan esille

---

²⁶ Kauste 2002, 277.

²⁷ Laine 2011, 27–28.

arkielämän ja tavallisten ihmisten kokemuksia ja näkökulmaa. Kaupunkihistorian tutkija Anja Kervanto Nevanlinna on tutkinut rakennettua kaupunkia ja siihen liittyviä kulttuurisia merkityksiä lähdeaineistoinaan esimerkiksi aikalaiskirjoituksia, uutisartikkeleita, valokuvia, elokuvia ja matkakertomuksia.²⁸

Kaupunkitilassa on menneisyyden kerrostumia, jotka sisältävät kullekin ajalle ominaisia piirteitä. Kaupungin rakennukset, puistot sekä kadunnimet kertovat paikan historiasta, kulttuurista ja käytännöistä tuoden esille kuinka kaupungissa on ennen eletty ja toimittu.²⁹

Paikannimet kertovat kaupungista ja kaupunkilaisista, ja niiden avulla voidaan selvittää paikan merkityksiä kaupunkilaisille. Paikan nimeäminen osoittaa, että se on ihmiselle ja hänen toiminnalleen merkityksellinen.³⁰ Lahden kauppalassa kirkolle oli määritelty paikka jo vuonna 1878 Alfred Caweenin laatimassa Lahden ensimmäisessä asemakaavassa.³¹ Tämä pienehkö tontti sijaitsi Kolkanmäellä lähellä kauppatoria. Kolkanmäen nimen kerrotaan syntyneen siitä, kun syksyisin mäeltä kuului viljan puintiin liittyvä varstojen kolke. Tähkäpäitä hakattiin varstalla, jotta jyvät saatiin irtoamaan. Ennen kirkon rakentamista Kolkanmäellä sijaitsi tuulimylly, viljan kuivaamiseen tarkoitettuja riihirakennuksia sekä muutamia mökkejä.³²

Lahti oli kauppalavaiheen alkuaikoina 1880-luvulla Suomen pienimpiä kauppaloita runsaalla kahdellasadalla asukkaallaan. 1890-luvulla Lahden varallisuus ja väkiluku nousivat tuntuvasti, ja tämä vauhditti kaupunkihankkeen etenemistä.³³ Kaupunkioikeudet Lahti sai suurlakon aikana marraskuussa 1905, kun keisari-suuriruhtinas antoi Pietarhovissa asetuksen Lahden kauppalan muodostamisesta kaupungiksi.³⁴ Tällöin Lahdessa oli lähes 3000 asukasta. Osittain alueliitosten vuoksi Lahden väkiluku kasvoi voimakkaasti. Kirkon valmistumisen aikoina 1890-luvulla kauppala kehittyi monin tavoin. Yhtenä esimerkkinä tästä kehityksestä oli halu parantaa koulutusta ja kansansivistystä kauppalan alueella. Koulutusmahdollisuudet paranivat, kun Lahden kansanopisto aloitti toimintansa syksyllä 1893. Tarkoituksena oli tarjota ”varttuneelle nuorisolle opetusta yleisen kansalaissivistyksen syventämiseksi ja työhalun herättämiseksi”. Lahden kauppalan kansakoulu aloitti toimintansa syksyllä 1894. Tätä ennen paikkakunnalla olivat jo toimineet Valtionrautateiden sekä kapteeni Fellmanin

²⁸ Kervanto Nevanlinna 2002, 24–25.

²⁹ Kervanto Nevanlinna 2002, 16.

³⁰ Ainiala 2021, 120.

³¹ Niskanen 2000, 10.

³² Heikkilä, 1992, 253.

³³ Halila 1958, 164.

³⁴ Halila 1958, 168.

perustamat yksityiset kansakoulut. Pian tämän jälkeen vuonna 1896 aloitti toimintansa Lahden yhteiskoulu maalari Heinosen talossa. Tilat kävivät nopeasti ahtaaksi, ja oppilaitos aloitti uudessa omassa rakennuksessa kirkon naapuritontilla syksyllä 1899.³⁵ Kirkon rakentamisen aikoina alkoi tapahtua yhteiskunnallisia muutoksia. Teollistuminen, vaurastuminen ja poliittiset muutokset 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa käynnistivät yhteiskunnallisen prosessin, jonka seurauksena vanha sääty-yhteiskunta alkoi murentua. Modernisaation myötä kansalaisten toimintamahdollisuudet, yksilöllistyminen ja tasa-arvo alkoivat lisääntyä.³⁶ Luku- ja kirjoitustaidon yleistyminen vaikuttivat merkittävästi väestön tiedonsaantiin yhteiskunnasta ja ympäröivästä maailmasta. Sanomalehdet olivat keskeisessä roolissa tiedonkulun kannalta, ja ne toimivat julkisen keskustelun foorumina. Lukutaidoton väestö oli aiemmin saanut tietoa tärkeistä asioista kirkossa jumalanpalveluksen yhteydessä tapahtuneilla kuulutuksilla ja tiedonannoilla.³⁷

Puukirkko oli Lahden ensimmäinen julkinen rakennus.³⁸ Kirkko erottui varsinkin alkuaikoina ympäristössä selvästi sijaintinsa, kokonsa ja arkkitehtuurinsa vuoksi, ja se oli torneineen vaikuttava maisemaa hallitseva maamerkki. Kirkon ympäristössä sijainneet muut rakennukset olivat vielä 1920-luvulla pääasiassa matalia puurakennuksia, joten kirkko korostui maisemassa selvästi.³⁹ Kauppatorilta katsottuna katunäkymä Mariankadulle kirkonmäelle oli kirkon alkuaikoina avara sen vuoksi, että kadun varren puut olivat pieniä eikä kaduilla liikkunut vielä autoja. Kirkko sijaitsi keskellä kylää sekä konkreettisesti että symbolisesti. Kirkon ympäristöön keskittyi virallinen elämä ja kaupankäynti. Lähellä sijaitseva kauppatori oli vilkas kaupankäyntipaikka. Siellä pidettiin kuukausittain markkinat, jonne saapui väkeä myös maaseudulta. Markkinahuvit kuten tivoli, sirkus, surmanajajat ja erilaiset näyttelyt houkuttelivat väkeä paikalle. 1880-luvulla vakiintuivat syyskuussa kauppatorilla järjestettävät pestuumarkkinat, jotka vuoteen 1901 mennessä olivat laajentuneet palvelemaan koko Etelä- ja Keski-Suomea.⁴⁰ 1800-luvun lopussa Suomen kaupunkien kortteleissa oli matalia puutaloja, joissa asuttiin ja elettiin omavaraisesti lähes samaan tapaan kuin maaseudulla. Kaupunkikuvaan kuuluivat talojen pihalla olevat kaivot sekä pihojen perillä olevat liiterit ja karjasuojat.⁴¹

---

³⁵ Halila 1958, 145–153.

³⁶ Wolff 2020, 10–11.

³⁷ Karonen & Frigren & Suodenjoki & Haapala 2021, 326.

³⁸ Halila 1958, 198.

³⁹ Halila 1958, 206.

⁴⁰ Heinonen 2003, 221–222.

⁴¹ Nummela & Laitinen 2014, 196.

Kirkon asema 1900-luvun alun kaupunkikuvassa näkyy selkeästi kuvassa 1.⁴² Kyseessä on postikorttikuva, jonka aiheena on kauppatori. Vanha puukirkko näkyy taustalla torin pohjoispuolella. Kirkot ovat olleet tyypillisesti postikorttikuvien aiheena, jolloin kuvissa korostuu kirkkorakennuksen monumentaalisuus. Historioitsija Tiina Männistö-Funkin mukaan kaupunkikuvat ja muut maisemakuvat alkoivat yleistyä 1880-luvulla postikorteissa. Tarkoituksena oli tallentaa näkymiä ja tehdä maisemia tunnetuksi. Kaupunkikuvien fokuksessa ovat yleisesti olleet kaupunkien rakennukset ja yleisnäkymät, mutta julkisella paikalla voi kuviin tallentua myös jotain tahatonta ja ennalta arvaamatonta. Historiantutkimuksen kannalta tämä satunnaisesti valokuviin tallentunut sisältö on kiinnostavaa. Kauppatoria esittävä postikorttikuva on siinä mielessä huomionarvoinen, että siinä ei kuvata ainoastaan kaupunkitilaa ja rakennuksia monumentteina, vaan esillä on ihmisiä arkisissa toimissaan.⁴³ Huomio kiinnittyy eläimiin eli hevoseen ja irrallaan juoksenteleviin koiriin, joten kuva avaa osaltaan myös eläinten historiaa kaupunkitilassa. Kulttuurihistorioitsija Mervi Autti on todennut, että valokuvissa esiintyvät yksityiskohdat voivat toimia tutkimuksen johtolankoina avaten uusia teemoja. Aikalaiset tuskin ovat kiinnittäneet samalla tavalla huomiota valokuvissa näkyviin yksityiskohtiin.⁴⁴ 1900-luvun alussa Lahden katukuvassa ei näy vielä autoja, vaan matka taittui kävellen tai hevoskyydillä.

Kuva 1. Lahtelaisia kauppatorilla ja taustalla Keski-Lahden kirkko 1900-luvun alussa. Kuva: Albin Eklund.

⁴² Eklund, Albin: *Lahtelaisia kauppatorilla ja Keski-Lahden kirkko*. 1900–1929.

⁴³ Männistö-Funk 2019, 174.

⁴⁴ Autti 2010, 303.

Kaupunkikuvassa kirkko ja kaupungintalo sijoittuivat Mariankadun pääterakennuksiksi, ja tämän akselin keskellä oli kauppatori. Kaupungintalo oli kolmen korttelivälin päässä torilta, ja kirkolta oli yksi kortteliväli torille.⁴⁵ Eliel Saarisen (1873–1950) suunnittelema kaupungintalo valmistui kirkkoa myöhemmin vuonna 1912. Julkisivumateriaaliltaan kaupungintalo on tummaksi poltettua tiiltä. Kirkko ja kaupungintalo muodostavat niitä yhdistävän Mariankadun kanssa valta-akselin, jossa yhdistyy sekä hengellinen että maallinen hallinto. Kaupungintalon tiloihin oli sijoitettu muun muassa pormestari ja maistraatti, raastuvanoikeus, kaupunginkanslia, valtuuston istuntosali, teknillisten asiain konttori, pastorinkanslia, kirjasto, poliisilaitos, palokunta sekä palomiesten asuntoja.⁴⁶ Eliel Saarinen on suunnitellut myös kirkkorakennuksia ja saanut mainetta merkittävänä kansainvälisenä kirkkosuunnittelijana toisen maailmansodan jälkeen. Hän sai erityistä tunnustusta vuonna 1949 Minneapolisiin valmistuneesta Kristuskirkostaan.⁴⁷

Rakennuksiin liittyy mielikuvia kaupunkikeskustan visuaalisista elementeistä ja symboleista. Monumenttirakennukset ympäröivät toreja ja aukioita kansainvälisen kaupunkirakentamisen mallin ja perinteen mukaisesti.⁴⁸ Tori, hallintorakennukset ja kirkko määrittivät kaupunkitilaa, ja torin läheisyyteen sijoittuivat arvokkaana pidetyt kiinteistöt.⁴⁹ Lahden vanha puukirkko sijaitsee kauppatorin lähellä näköetäisyydellä. Torin ympärille rakennettiin korkeita kivirakennuksia 1900-luvun alkupuolella. Yksi näistä rakennuksista oli asuinkerrostalo Vapaudenkadun ja Mariankadun kulmauksessa lähellä kirkkoa. Tyyliinsä jugendia edustava talo valmistui vuonna 1909. Rakennuksen vanhimman osan ovat suunnitelleet arkkitehdit Valter Jung ja Emil Fabritius. Vapaudenkadulla on tamperelaisen arkkitehdin Wivi Lönnin (1872–1966) suunnittelema vuonna 1911 valmistunut asuintalo. Tämä Kotilan talo oli edistyksellinen siinä mielessä, että talon pihan puolella oleville ulkoseinille asennettiin pienet hissit, joilla polttopuut saatiin nostettua asuntoihin aina ylimpään kerrokseen asti. Jokaisessa huoneistoissa ovat kylpyhuoneet edustivat uudenaikaisuutta. Wivi Lönn oli ensimmäinen suomalainen naisarkkitehti, joka perusti oman arkkitehtitoimiston.⁵⁰ Nämä molemmat rakennukset ovat säilyneet nykypäivään saakka.

---

⁴⁵ Airas 1992, 123, 139.

⁴⁶ Niskanen 2000, 10.

⁴⁷ Koho 2008, 161.

⁴⁸ Andersson 2009, 52.

⁴⁹ Niemi & Einonen & Salmi & Vahtikari 2021, 174.

⁵⁰ Niskanen 2000, 22.

Kirkon valmistumisen aikoina kirkkomatkoja tehtiin joko kävellen tai varsinkin talvella hevoskyydillä, kun autoliikennettä ei vielä ollut. Talvella matkaa tehtiin kirkkoreessä, johon saatettiin ottaa myös matkan varrelta kävelijöitä kyytiin, jos vain rekeen mahtui. Myös reen kannaksilla saattoi olla matkustajia. Kirkonmäellä ja läheisellä kauppatorilla oli puomi, johon hevosen pystyi kiinnittämään kirkonmenojen ajaksi. Kirkkomatkoihin liittyi perinteitä, ja varsinkin joulukirkosta oli tapana ajaa hevosilla kilpaa kotiin päin.⁵¹ Koska kirkon alkuaikoina autoja ei vielä ollut, ei tarvittu myöskään pysäköintipaikkoja autoille. Uutta kirkkoa ja sen paikkaa suunniteltaessa autojen parkkipaikkakysymys oli esillä lehdistössä. Lukijan sana -palstalla ”Kirkossakävijä” ehdottaa uuden kirkon rakentamista toiseen paikkaan ja vanhan kirkon säilyttämistä. Hän kirjoittaa, että tilavampaa ja näyttävämpää kirkkoa voidaan ajatella Kivistönmäen harjulle, koska siellä on riittävästi tilaa myös autoille. Kirjoittajan mielestä vanha kirkko palvelee riittävästi kaupungin keskustan asukkaita.⁵²

”Nykylahtelaista” ei miellytä ajatus, että kirkko sijaitsisi jossain esikaupungin liepeillä. Hänen mielestään vanha puukirkko täytyy ehdottomasti säilyttää. Hän tuo esille, että vaikka Lahti on Suomen neljänneksi suurin kaupunki, kaupungissa on ainoastaan kaksi vanhaa kaunista rakennusta: Lahden kirkko ja Lahden kartano. Nykylahtelaisen mukaan suomalaisten pitäisi oppia antamaan arvoa vanhoille perinteille. Hän korostaa, että Keski-Euroopan maissa on lukemattomia kauniita ja viehättäviä vanhoja rakennuksia, joita matkailijat pääsevät ihailemaan. Suomessa ei ole turisteilla paljoa nähtävää lukuun ottamatta lukuisia järviä ja Lapin maisemia.⁵³

2.2 Kirkkoarkkitehtuuri

Lahden kaupunginmuseon rakennustutkija Riitta Niskanen on tutkinut Lahden kaupungin rakennettua ympäristöä. Hänen mukaansa Lahden keskustan 1800-luvun lopulla rakennetut puutalot sekä 1900-luvun alun kivirakennukset syntyivät pääasiassa itseoppineiden rakentajien ja rakennusmestarien toimesta ajan tapojen mukaisesti. Piirustukset tilattiin arkkitehdiltä, jos rakennushanke oli arvokas. Rakennusmestarit kiinnittivät suunnittelutyössään huomiota teknisiin ja taloudellisiin kysymyksiin, kun taas arkkitehtien

⁵¹ SKSÄ KKA 6N: 189. 1970.

⁵² Lukijan sana, Kirkossakävijä, *Etelä-Suomen Sanomat* 27.11.1970.

⁵³ Lukijan sana, Nykylahtelainen, Vanhojen rakennusten puolesta, *Etelä-Suomen Sanomat* 12.5.1970, 14.

katsottiin tuovan rakennuksille taiteellista ilmettä ja muotoa.⁵⁴ Kaupunkisuunnittelussa alkoi korostua taiteellinen näkemys ja tieteellisen tiedon hyödyntäminen. 1900-luvun alkuun mennessä yhteiskunnallista päätöksentekoa alkoi ohjata tieteellinen tieto ja siihen perustuva asiantuntijuus.⁵⁵ Kirkkorakennusta pidettiin yhteiskunnallisesti merkittävänä ja erityisosaamista vaativana suunnittelutehtävänä, joten yleensä suunnittelijaksi palkattiin ammattitaitoinen arkkitehti.

Lahden vanhan puukirkon suunnittelija oli helsinkiläinen arkkitehti Albert Mellin (1843–1886). Mellin suoritti ensin arkkitehtuurin perusopinnot Helsingissä ja tämän jälkeen arkkitehdin diplomin korkeatasoisessa Pietarin Taideakatemiassa vuonna 1870. Suomalainen arkkitehti oli harvinaisuus Pietarissa.⁵⁶ Kaupunki oli kuitenkin tuttu monille suomalaisille ja erityisesti Mellinille, koska hänen äitinsä Sofie Könika oli kotoisin Pietarista. Isä kultaseppä Roland Mellin oli ruotsalaissyntyinen. Albert Mellin asui Pietarissa 16 vuotta. Omaa toimistoa hänellä ei Pietarissa ollut, vaan hän työskenteli menestyvien arkkitehtikollegoittensa toimistoissa. Mellin palasi Suomeen vuonna 1882, ja aloitti itsenäisenä arkkitehtinä Helsingissä. Hänen suunnittelutöitään Suomessa olivat Lahden kirkon lisäksi Suomen pankin setelipaino, puuhuvilat Meilahdessa, (Villa Tallbo 1884 ja Villa Granvik 1885) sekä muutama asuintalo Helsingissä. Pitkäaikainen työskentely Pietarissa antoi leimansa Mellinin suunnittelutyölle Suomessa. Lahden puukirkon kerrotaan muistuttaneen Pietarissa sijaitsevaa Pyhän Marian luterilaista kirkkoa. Pietarilaisvaikutteet näkyvät vahvasti myös Mellinin omassa talossa Helsingissä (Pohjoisranta 16). Talo edustaa arkkitehtuuriltaan ns. ”tiilityyliä”, jossa paljaan tiilipinnan avulla korostetaan talon rakenteellisia piirteitä.⁵⁷

Niskanen on tutkinut Mellinin elämänvaiheita ja arkkitehtiuraa. Hänen mukaansa Mellin on jäänyt unohduksiin, eikä ole saanut arkkitehtina ansaitsemaansa arvostusta.⁵⁸ Mellinin arkkitehtiura jäi melko lyhyeksi Suomessa, koska hän kuoli vuonna 1886. *Tekniska förenings i Finland förhandlingar* -lehdessä julkaistiin arkkitehti Theodor Höijerin laatima muistokirjoitus yhdistyksen jäsenestä arkkitehti Mellinistä. Tekstissä tuotiin esille Mellinin suunnittelutöitä, mutta Lahden kirkosta ei ollut mainintaa.⁵⁹ Mellin ei nähnyt

---

⁵⁴ Niskanen 2005, 151.

⁵⁵ Niemi 2016, 237–238, 251.

⁵⁶ Niskanen 2003, 26–27.

⁵⁷ Keinänen 2010, 20–22.

⁵⁸ Niskanen 2003, 27.

⁵⁹ Höijer, Tekniska Föreningens möte den 11 december 1886, *Tekniska förenings i Finland förhandlingar*, 24–25.

suunnittelemaansa Lahden puukirkkoa valmiina, koska kirkkoa alettiin rakentaa vasta hänen kuolemansa jälkeen.

1900-luvun alussa suomalaisten arkkitehtien ammattikunta oli vielä melko pieni, lukumäärältään yhteensä vain alle sata arkkitehtia. Arkkitehtien määrä kuitenkin lähes kaksinkertaistui seuraavan vuosikymmenen kuluessa. Ammattikunta oli keskittynyt pääasiassa Helsinkiin.⁶⁰ Suomalaiset halusivat osoittaa taiteessa ja arkkitehtuurissa oman kansallisen kulttuurinsa ainutlaatuisuutta 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Tähän liittyi kuitenkin samalla halu olla moderni teollisuusyhteiskunta osana sivistynyttä maailmaa. Arkkitehdit arvostivat ulkomailta saatua tunnustusta oman kansallisen tyylin korkealaatuisuudesta ja nykyaikaisuudesta.⁶¹ 1920-luvulla arkkitehtuuriin ja kaupunkisuunnitteluun liittyi kansainvälisyys. Ulkomaille suuntautuneet opintomatkat ja konferenssit auttoivat solmimaan kansainvälisiä suhteita ja verkostoja. Koska Suomessa arkkitehtien koulutus oli vielä puutteellista, nämä matkat olivat tärkeitä ammatillisen kehityksen ja uran kannalta.⁶² Arkkitehtien välinen yhteistyö ja henkilökohtaiset suhteet nopeuttivat vaikutteiden siirtymistä ja yhtenäistivät kulttuuri-ilmiöitä. Taide ja arkkitehtuuri ottivat vaikutteita ja hakivat inspiraatiota eurooppalaisesta taide- ja kulttuuriperinteestä. Kirkkorakennuksissa tämä näkyy uusgotiikan nopeana ja pitkäaikaisena vaikutuksena Suomen luterilaisessa kirkkoarkkitehtuurissa.⁶³ Uusgotiikan kausi jatkui 1840-luvun lopulta 1900-luvun ensimmäiselle kymmenluvulle. Kaiken kaikkiaan maahamme rakennettiin noin viisikymmentä uusgoottilaista kivikirkkoa ja yli kahdeksankymmentä puukirkkoa.⁶⁴ Arkkitehtuuriltaan Lahden vanha puukirkko kuului 1800-luvun lopulla rakennettujen uusgotiikkaa edustavien puukirkkojen ryhmään. Tunnusomainen piirre uusgoottilaiselle kirkolle on korkea ja suippo torni, joka näkyy selkeästi arkkitehti Mellinin laatimissa kirkon piirustuksissa kuvassa 2.

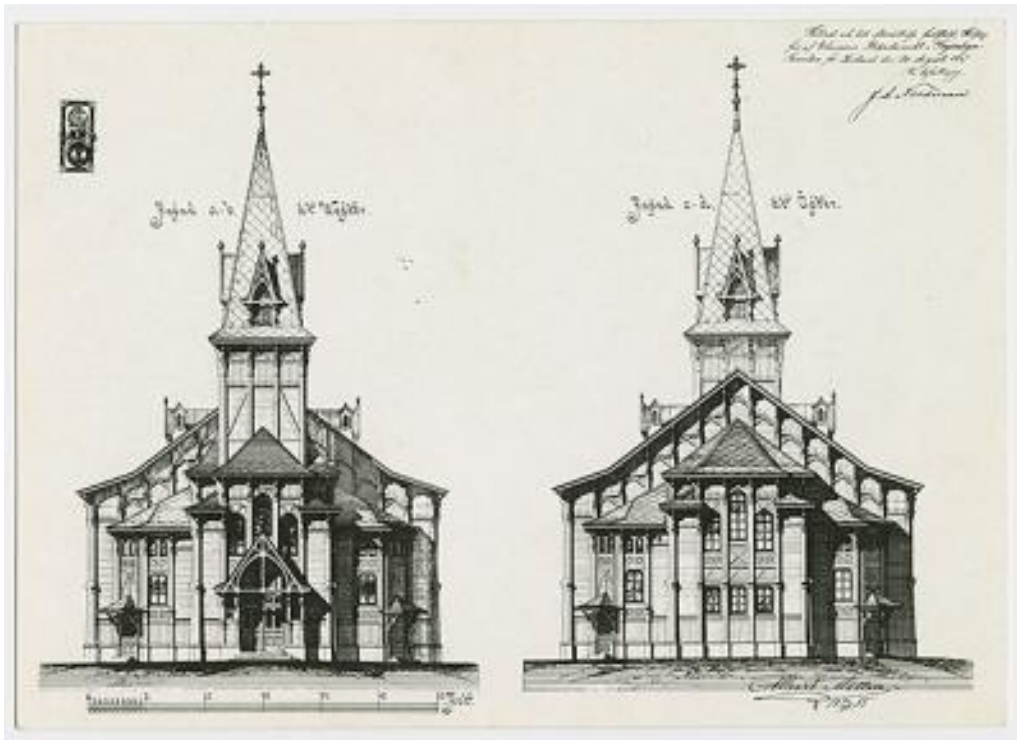
⁶⁰ Niskanen 2005, 152.

⁶¹ Niemi 2016, 244.

⁶² Laine 2011, 131.

⁶³ Raatikainen 2000, 87.

⁶⁴ Heimala 1964, 74.

Kuva 2. Arkkitehti Albert Mellinin laatimat fasadipiirustukset Lahden kirkosta.

Lahden kirkon valmistumisesta uutisoi *Uusi Suometar* -lehti marraskuussa 1890 otsikolla *Lahden kirkko*. Artikkelissa kuvailtiin rakennuksen arkkitehtuuria:

Mitä rakennustyön hyvyyteen tulee ei siinä tavallinen ihmissilmä mitään sanottavaa vikaa huomaa, jos ei lukuun ota niitä äärettömän monilukuisia koristeita ja leikkauksia, joita on tehty ulos ja sisälle niin runsaasti, ettei tasapintaista paikkaa löydä neliöjalan alaa muualla kuin permannossa ja katoissa sekä akkunan ruudut sekä alttaritaulu. Leikkausten kulmista, varsinkin ulkopuolelta, on ajan hampaan erinomaisen helppo, sateen ja päivänpaisteen avulla, pureksia sekä maali että puu pilalle.⁶⁵

Airaksen mukaan kirkko on symbolirakennus, jossa kuvastuu kyseisen ajan arkkitehtuuri, seurakunnan arvostukset ja vauraus sekä taidekäsitykset.⁶⁶ Kirkot ovat olleet arvostettuja suunnittelukohteita suomalaisille arkkitehteille yksilöllisen identiteettinsä vuoksi. Kirkkojen suunnittelu on antanut mahdollisuuden käyttää arkkitehtonista luovuutta ja taiteellista vapautta eri tavalla verrattuna muuhun standardien mukaiseen ja teollistuneeseen rakentamiseen. Esimerkiksi arkkitehti Alvar Aallon tuotannossa kirkkosuunnittelulla oli keskeinen asema koko hänen aktiiviuransa ajan. Lukuisat modernit suomalaiset

⁶⁵ Lahden kirkko, *Uusi Suometar* 25.11.1890.

⁶⁶ Airas 1992, 141.

kirkkorakennukset ovat saaneet kansainvälistä tunnustusta arkkitehtuuristaan. Uudet kirkkorakennukset ovat kuitenkin herättäneet myös paljon keskustelua ja hämmentäneet tunteita sekä suuren yleisön että myös papiston keskuudessa.⁶⁷ Tätä keskustelua käytiin Lahdessa vanhan puukirkon tilalle suunnitellusta Alvar Aallon Ristinkirkosta 1970-luvulla lehdistössä.

Miksi Lahteen rakennettiin 1800-luvun lopussa nimenomaan puukirkko eikä kivikirkkoa? Arkkitehti Mellin oli suunnitellut Suomessa pääasiassa tiilirakennuksia. Yleinen suuntaus Lahden vuosisadan vaihteen rakentamisessa oli, että vanhoja puurakennuksia purettiin, ja tilalle rakennettiin kivitaloja. Kivitaloja pidettiin komeina, ja niiden katsottiin antavan kaupungille arvokasta leimaa. Tämä johtui kalliimmasta rakennusmateriaalista. Lisäksi korkeita kivitaloja pidettiin näyttävämpinä kuin vanhoja yksikerroksisia puutaloja. Katutila muuttui merkittävästi uusien korkeiden kivistä rakennusten myötä.⁶⁸ Lukijan sana -palstan kirjoituksessa vuonna 1970 sivuttiin kirkon arkkitehtuuria ja rakennusmateriaalia. Nimimerkki Topaasin mielestä kivistä rakennettu Lahden kartano osoittaa sen, että historiallista perinnettä ei rakenneta puusta vaan kivistä.⁶⁹ Paloturvallisuuden kannalta kivitalojen rakentaminen oli hyödyllistä, vaikka palamaton ulkoseinämateriaali ei täysin estänyt tulipaloja. Julkinen valta pyrki edistämään kivistä rakentamista paloturvallisuuteen vedoten 1800-luvun lopussa.⁷⁰ Puukirkkoon on ilmeisesti päädytty rakentamisen kustannusten vuoksi, sillä kivikirkko olisi tullut rakennuskustannuksiltaan kalliimmaksi eikä siihen yksinkertaisesti ollut varaa. Kirkon rakentaminen oli Lahden kauppalassa melkoinen ponnistus, joka vaati yksityistä rahoitusta ja talkootyötä. Melko pian puukirkon valmistumisen jälkeen 1900-luvun alkupuolella puurakennuksia alettiin purkaa ja kivistä rakentaa tilalle yhä kiihtyvään tahtiin. Osuiko siis puukirkon rakentaminen jonkinlaiseen saumakohtaan tässä mielessä?

Kiinnostavaa on tietää, mikä tilanne on muilla saman aikakauden puukirkoilla Suomessa. Vertailun vuoksi otan esimerkiksi Keski-Suomessa sijaitsevan nykyään Joutsan seurakuntaan kuuluvan Luhangan puukirkon. Kirkko edustaa Lahden vanhan puukirkon kanssa samaa tyyliä ja aikakautta. Luhangan kirkon on suunnitellut aikansa tuottelias arkkitehti Josef Stenbäck (1854–1929). Luhangan kirkko on rakennettu vuosina 1891–1893, ja se on vihitty

---

⁶⁷ Koho 2008, 157, 159.

⁶⁸ Lahtinen 2004, 159.

⁶⁹ Topaasi, Lukijan sana, *Etelä-Suomen Sanomat* 2.12.1970, 16.

⁷⁰ Nummela & Laitinen 2014, 196.

käyttöön Mikkelinpäivänä 1. lokakuuta 1893. Molemmat kirkot edustivat tyylisuunnaltaan uusgotiikkaa, mutta Luhangan kirkon sisustuksessa on ollut koriste-elementtejä niukemmin kuin Lahden kirkossa.⁷¹ Luhangan kirkossa on 1500 istumapaikkaa, joten kirkko oli suuri, kun otetaan huomioon Luhangan rakennusaikainen asukasmäärä 2300 henkilöä.⁷² Lahtelainen urkutehtailija Albanus Jurva on rakentanut sekä Lahden että Luhangan kirkkojen urut. Luhangan kirkko on käytössä ainoastaan kesäaikana, ja sen vuoksi sitä kutsutaan kesäkirkoksi. Kirkossa ei edelleenkään ole lämmityslaitteita eikä sähkövaloa. Kirkon sisustus on säilynyt lukuisista kunnostustöistä huolimatta lähes alkuperäisenä. Kirkko on suosittu konserttikirkko, ja siellä järjestetään esimerkiksi Sysmän Suvisoiton konsertteja. Luhangan kirkko on nykyisin kirkkolailla suojeltu ja kulttuurihistoriallisesti merkittävä kohde, mutta menneisyydessä tähänkin kirkkoon kohdistui purku-uhka. Kirkon purkamista ja uuden kirkon rakentamista suunniteltiin 1930-luvulla lähinnä sen vuoksi, että suuri kirkko oli talviaikana kylmä. Uuden kirkon suunnittelu keskeytyi sota-aikana. Asiaan palattiin kuitenkin 1950-luvulla, ja kirkko oli tarkoitus purkaa vuonna 1955. Arkkitehti Einari Teräsvirran laatimat piirustukset olivat valmiina ja hyväksytyinä, mutta tässä vaiheessa luhankalaiset alkoivat toimia aktiivisesti kirkon säilyttämisen puolesta. Vanha kirkko päätettiin säästää, ja sen toiminta jatkuu edelleenkin kesäkirkkona. Talvikäyttöön rakennettiin uusi kirkko vuosina 1957–1958.⁷³ Luhangassa vanha puukirkko säilyi asukkaiden ja seurakuntalaisten aktiivisen toiminnan ansiosta, ja on yhä edelleen käytössä Manner-Suomen asukasmäärältään pienimmässä kunnassa.

Mielipidekirjoituksissa käytettiin 1970-luvulla ajoittain melko voimakastakin ilmaisua kirkkokysymyksestä. Kirkon arkkitehtuuria ja ulkoasua kommentoitiin kovin sanoin. Nimimerkki ”Uuden keskuskirkon puolesta” oli sitä mieltä, että Lahden vanha puukirkko häpäisee koko kaupungin kuvan olemuksellaan.⁷⁴ ”Paljasjalkaisen” mielestä kirkko oli tuon ajankohdan asussaan ruma ja korjauskelvoton eikä sovi edes museokirkoksi.⁷⁵

Airas tuo tutkimuksessaan esille, että kirkkorakentamisen suunnitteluperiaatteet muuttuivat sotien jälkeisellä kaudella. Yksi näistä muutoksista on se, että kirkkorakennukset eivät enää välttämättä erotu muusta rakennuskannasta yhtä selkeästi kuin aiemmin. Kirkko ei ollut enää

---

⁷¹ Helin 1988, 511.

⁷² Helin 1988, 451.

⁷³ Jäppinen & Voutilainen 2016, 28–31.

⁷⁴ Uuden keskuskirkon puolesta, Lukijan sana, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.12.1970.

⁷⁵ Paljasjalkainen (63), Lukijan sana, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.12.1970.

niin poikkeuksellinen ja erityinen suunnittelutehtävä.⁷⁶ Vanhan puukirkon paikalle suunnitellun uuden kirkkorakennuksen rakennuspiirustuksia kommentoitiin Lukijan sanapalstan mielipidekirjoituksissa vuonna 1970. Nimimerkki ”Eräs Eetu” oli sitä mieltä, että kirkkorakennus näyttää Lahden uudelta teatteritalolta.⁷⁷ Uuden kirkon suunnitelmat ja piirustukset eivät kirjoittajan mielestä vastanneet mielikuvaa perinteisestä maisemasta selkeästi erottuvasta ja kollektiiviseen muistiin piirtyneestä kirkkorakennuksesta. Modernit kirkkorakennukset ovat ulkonäöltään, mittasuhteiltaan ja kooltaan erilaisia kuin perinteiset kirkkorakennukset. Rakennuksista ei aina näy päällepäin käyttötarkoitus. Kirkkojen suunnittelussa on kiinnitetty aiempaa enemmän huomiota toiminnallisuuteen ja laatuun. Rakennuksen funktio seurakunnan jumalanpalveluspaikkana ja kokoontumistilana on kuitenkin sama kuin aina ennenkin.⁷⁸ Airas kertoo tutkimuksessaan *Arkkitehti*-lehden artikkelista, jossa arkkitehtuurihistorian tutkija Nils Erik Wickberg kuvaa Alvar Aallon suunnittelemaa Helsingin Kansaneläkelaitosta lähes sakraalimpana tilana kuin kaikkia lähimmän sadan vuoden aikana rakennettuja kirkkoja.⁷⁹

Oranen tuo kirkkososiologian tutkimuksessaan esille modernin ja perinteisen kirkkoarkkitehtuurin välisen jännitteisen suhteen. Traditionaalisessa arkkitehtuurissa ei toteudu nykypäivänä kirkkorakennuksille asetetut toiminnallisuuden vaatimukset. Moderni arkkitehtuuri taas hylkää historialliset tyylisuunnat ja perinteiset arvot. Orasen mukaan modernia arkkitehtuuria edustavat kirkot eivät herätä samanlaista arvostusta kuin perinteiset kirkkorakennukset. Toisaalta modernien kirkkorakennusten suunnittelussa on otettu huomioon tilojen käyttöön liittyvät erilaiset tilatarpeet, toiminnallisuus ja monikäyttöisyys.⁸⁰

Lahden vanhassa puukirkossa järjestettiin lehtikirjoittelun perusteella monia erilaisia tilaisuuksia jumalanpalveluksien lisäksi. *Päivälehti* julkaisi 29.6.1895 artikkelin kirkossa pidetystä kiertokoulunopettajien kokouksesta. Tilaisuus alkoi aamurukouksella, ja puhetta johti Hollolan kirkkoherra Stenius. Keskustelun jälkeen iltarukouksen piti pastori Bergroth.⁸¹ *Etelä-Suomen Sanomat* julkaisi maaliskuussa 1958 uutisen kirkossa järjestetystä MM-kisojen kirkkojuhlasta. Eri maiden edustajat lippuineen osallistuivat juhlaan kirkon ollessa täynnä väkeä. Lääninrovasti Väinö Hovila piti tervetuliaispuheen ja toivotti siunausta alkaville MM-

---

⁷⁶ Airas 1992, 13.

⁷⁷ Lukijan sana, Eräs Eetu, *Etelä-Suomen Sanomat* 2.12.1970.

⁷⁸ Mattila 2008, 256.

⁷⁹ Airas 1992, 46. Ks. myös Wickberg, ARK 6–7/1958, 103.

⁸⁰ Oranen 2020, 12, 14.

⁸¹ Kiertokoulunopettajain kokous, *Päivälehti* 29.6.1895.

kisoille. Juhlan ohjelma koostui monipuolisista musiikkiesityksistä mukaan lukien Lahden Mieskuoron esittämä Sibeliuksen Finlandia-hymni.⁸² Salpausselän hiihdot avattiin perinteisesti kirkossa järjestetyllä juhlalla.⁸³ Kirkko toimi kokouspaikkana kolme päivää kestäneillä seurakuntaväen yhteisillä kirkkopäivillä tammikuussa 1957.⁸⁴ Sanomalehdet uutisoivat hyvin yksityiskohtaisesti näiden tapahtumien ohjelmasta mukaan lukien esitelmät, keskustelut ja musiikkiesitykset.

2.3 Jäähvähäiset puukirkolle

Lahdessa pannaan toimeksi, ei täällä hämäläisittäin jahkailla vuosikausia asian kanssa, vaan jos asia on kypsä ja monien ”tiskunteerauksien” jälkeen havaittu aikansa eläneeksi, niin ei täällä liaksi haikailla menneisyyden kanssa, vaan rakennetaan tulevaisuutta nopeasti ja amerikkalaisella vauhdilla kaiken lisäksi. Kun tuossa Lahden Kauppatorin kulmassa eräänä päivänä katselin, miten muuan kulmatontin kaunis piha hävitettiin kymmenine omena- ym. puineen muutamassa tunnissa maan tasalle, kun siitä hävisi varsin tyylikäs puutalo muutamassa päivässä ja kun sen tilalle nyt on nousemassa monikerroksinen kivitalo, niin tosiaan täytyy sanoa, että täällä pannaan toimeksi.⁸⁵

Lehtikirjoitus vuodelta 1939 kuvaa osuvasti Lahden kaupunkikuvan ja rakennuskannan muutosta. Vaikuttivatko modernisaatio ja kaupungin imagotekijät päätökseen vanhan puukirkon purkamisesta ja uuden kirkon rakentamisesta? Lahti oli kasvava teollisuuskaupunki, jonka modernia imagoa haluttiin vahvistaa. Tässä alaluvussa käsittelemme Lahden vanhan puukirkon purkamista modernisaation kontekstissa.

Uudesta kirkkorakennuksesta keskusteltiin ensimmäisen kerran jo 1920-luvulla. Puukirkkoa pidettiin vanhanaikaisena ja pienenä. Uuden kirkon suunnittelu oli kuitenkin lopulta pitkä prosessi. Arkkitehti Simo Paavilaisen mukaan kirkkoarkkitehtuuri kuvastaa kunkin aikakauden ajattelua ja filosofiaa selkeämmin kuin muu rakentaminen. Useimmat rakennustaiteellisesti merkittävimmät kirkot ovat syntyneet suunnittelukilpailujen tuloksena.⁸⁶ Lahden vanhan puukirkon kohdalla suunnittelukilpailua ei järjestetty. Uuden

⁸² MM-kisojen kirkkojuhla illalla Lahden kirkossa, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.3.1958, 16.

⁸³ Perinteellinen kirkkojuhla avasi Salpausselän hiihdot, *Etelä-Suomen Sanomat* 12.3.1960, 1.

⁸⁴ ”Alttari ja työ” -tunnuksin avattiin kirkkopäivät Lahdessa, *Helsingin Sanomat* 5.1.1957, 7.

⁸⁵ Toivo Tarvanen, Lahdesta kiikaroitua, *Hämeen Ilves* 1.5.1939, 14.

⁸⁶ Paavilainen 2008, 117.

kirkkorakennuksen suunnittelukilpailu julkistettiin *Arkkitehti*-lehdessä 1.4.1936 otsikolla ”Lahden kirkon piirustuskilpailu”:

Lahden seurakunta julistaa kilpailun suuren kirkon rakennuspiirustusten laatimiseksi. Kirkkoon on varattava tilaa 1.400 hengelle sekä orkesterille ja kuorolle. Palkintolautakunta tulee kiinnittämään suurta huomiota kirkon rakennuskustannuksiin, jotka eivät saa ylittää 4–5 milj. mk. Lahdessa puhaltavat raittiimmat tuulet, sillä tuo epämääräinen käsite, ”perinnäiset kirkonrakentamistavat”, ei esiinny ohjelmassa. Ohjelma on muuten tyypiltään täysin tavallinen.⁸⁷

Vuoden 1936 lokakuussa *Etelä-Suomen Sanomat* uutisoi vanhan kirkon paikalle rakennettavasta uudesta kirkosta. Uutisartikkelin mukaan vanha kirkko siirretään Kärpäsenkylään, ja muuttamisvaiheessa kirkko ”yksinkertaistutetaan”. Vanhan kirkon uudistamista varten aiottiin tilata piirustukset.⁸⁸ Samassa lehdessä julkaistussa lukijakirjeessä kirjoittaja tuo esille, että ”keskuudessa elää vielä niitä henkilöitä, jotka innolla ja antaumuksella ovat olleet mukana nykyistä kirkkoa perustamassa ja rakentamassa. Ovatko nykyisen kirkon repimistä suunnitelleet henkilöt ollenkaan ajatelleet, mille näistä henkilöistä tuntuu nähdä käyttökelpoisen ja täysin tarkoitustaan vastaavan aikaansaannoksensa täysin revittynä ja hajoitettuna?” Kirjoittajan mukaan samat henkilöt olivat olleet vaikuttamassa muullakin tavoin kaupungin kehitykseen.⁸⁹ Tässä vaiheessa elossa oli henkilöitä, jotka olivat olleet mukana kirkon rakennusprojektissa. Pitkälle viety rakennussuunnitelma kariutui tällöin valitukseen ja sota-aikaan.

Suomalainen kaupunkihistoria on pitkälti puukaupunkien historiaa aina 1900-luvun alkuvuosikymmenille asti, jolloin puukaupunkien kehitys alkoi taantua kivimateriaalin ja kerrostalojen syrjäyttäessä vähitellen puurakentamisen. Suomessa kaupunkisuunnittelu sai alkunsa 1900-luvun alussa, ja keskeisenä tavoitteena oli suunnitella edustavia kaupunkikeskustoja. Moderni kaupunkisuunnittelu oli syntynyt Isossa-Britanniassa ja Saksassa jo 1800-luvun loppupuolella teollistumisen ja kaupungistumisen myötä.⁹⁰ 1960-luvulla puurakennuksia alettiin purkaa yhä kiihtyvämpään tahtiin. Erityisesti Itä- ja Keski-Suomen kaupungeissa puurakennuskanta joitakin yksittäisiä kohteita lukuun ottamatta ehti hävitä lähes täysin muutaman vuosikymmenen aikana. Rakennusten purkamiseen vaikuttivat

⁸⁷ *Arkkitehti* 1.4.1936, 15.

⁸⁸ Vanhan kirkon paikalle rakennetaan uusi kirkko Hytösen & Luukkosen luonnoksen mukaan, *Etelä-Suomen Sanomat* 8.10.1936.

⁸⁹ Seurakuntalainen, Lahden kirkkorakennusten suunnittelusta, *Etelä-Suomen Sanomat* 8.10.1936.

⁹⁰ Niemi & Einonen & Salminen & Vahtikari 2021, 185.

osaltaan taloudellinen kasvu ja ajan vallitsevat ihanteet. Kaupungin keskeisille alueille laadittiin kaavoja liiketoiminnan ja tehokkaamman asuntotuotannon tarpeet huomioiden.⁹¹

Lahdessa ja Turussa asemakaava-arkkitehtina toiminut Olavi Laisaari kirjoittaa teoksessaan *Tehokas kaupunki. The smooth-running town* (1962) historiallisten rakennusten vaikeasta asemasta, jonka kaupunkien kehitys ja uusiutuminen asemakaavallisesti aiheuttavat. Laisaaren mukaan rakennus, joka on saattanut olla omana aikanaan todellinen helmi, onkin jäänyt kehityksen myötä ”vanhaksi jätteeksi” uudistuneeseen ympäristöön. Rakennus vaikuttaa pieneltä, avuttomalta ja suhteettomalta uusien mittakaavaltaan suurempien rakennusten joukossa. Tämän vuoksi lähes aina historiallinen rakennus hävitetään uuden tieltä.⁹² Laisaari oli funktionalisti, ja hänen laatimissaan kaavoissa korostui tehokas ja avara kaupunkirakenne. Lahden vanhasta puukirkosta kirjoitettiin lehdistössä hyvin samaan tapaan Laisaaren ajatusten kanssa. Kun vanhoja puurakennuksia kirkon ympäristöstä oli korvattu korkeammilla kivitaloilla, kirkon katsottiin jääneen ikään kuin vanhaksi menneisyyden muistomerkitseviin uudempien rakennusten joukkoon. Tämä sama kommentti mainitaan vuodelta 1957 olevassa Lahden kaupungin esittelyelokuvassa *Lahti*, jossa kuvataan lyhyesti Lahden vanhaa puukirkkoa, sankarihautausmaata ja Wäinö Aaltosen Vapauden hengetär -veistosta. Elokuvassa näkyy hyvin Lahden vanhan puukirkon asema kaupunkikuvassa.⁹³

Suomen Kuvalehti julkaisi huhtikuussa 1963 Otto-I. Meurmanin kirjoittaman artikkelin ”Vanhojen rakennusten puolesta”. Meurmanin artikkelin aiheena oli kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten suojeleminen. Kaupungistuminen uhkasi rakennustaiteellisen kulttuuriperinnön säilymistä, ja aiemmilta sukupolvilta periytyneitä arvokkaita rakennuksia oli jo ehditty tuhota. Meurmanin mukaan vanhojen rakennusten uudistamista ei ajatella, ja puurakennusten väitetään olevan täysin lahoja. Rakennusta purettaessa on kuitenkin todettu, että punahonkaiset hirret ovat täysin terveitä. Vanhan rakennustaiteen säilyttäminen on kulttuurikysymys.⁹⁴ Artikkelin teksti on yhteneväinen Lahden vanhan puukirkon tapauksen kanssa.

Lahtisen mukaan vanha kaupunkirakenne olisi haluttu vaihtaa kerralla uuteen. 1800-luvun lopun koristeellisia rakennuksia ei arvostettu, eikä kaupunkien historiaa kunnioitettu.⁹⁵

---

⁹¹ El Harouny 2002, 257.

⁹² Laisaari 1962, 26.

⁹³ *Lahti* 1957. KAVI. [3:42-4:10].

⁹⁴ Meurman, Otto-I., Vanhojen rakennusten puolesta, *Suomen kuvalehti* 17/1963, 44–45, 56, 60.

⁹⁵ Lahtinen 2009, 13.

Suomessa purettiin suuri osa vanhaa paikkakunnalle omaleimaista rakennuskantaa modernisaation innossa. Jäljelle jäi usein vain kirkko ja muutama vanhempi rakennus.⁹⁶

Lahden kaupungin tilanteesta erilaisen tekee se, että keskustan useiden muiden rakennusten lisäksi juuri vanha koristeellinen ”nikkarityylinen” kirkko päätettiin purkaa ja korvata uudella rakennuksella.

1970-luvulle tultaessa Lahden kaupungissa oli jäljellä hyvin vähän vanhoja rakennuksia, ja kaupunkikuva oli voimakkaasti muuttumassa. Vanhojen talojen tilalle rakennettiin uusia kivirakennuksia. *Etelä-Suomen Sanomissa* julkaistiin tammikuussa 1976 artikkeli Puutalot poistumassa Lahden katukuvasta. Tekstissä mainittiin, että Lahti on siistimässä katukuvaansa. Vuosittain purettiin kymmeniä rakennuksia pääasiassa uusien rakennusten tieltä. Paavolan kaupunginosan puutalot olivat keskeinen purkukohde. Talojen mainittiin olevan huonokuntoisia, ja siksi rakennusten purkamisella katsottiin olevan asunto-oloja parantava merkitys. Artikkelin mukaan vuosina 1973–1975 Lahdessa purettiin yhteensä 177 rakennusta.⁹⁷ Lahden museo- ja taidelautakunta piti kaupunkikuvan kannalta erityisen tärkeinä ja säilyttämisen arvoisina rakennuksina lähietäisyydellä sijainneita vanhaa puukirkkoa, Lahden yhteiskoulua ja Lahden kartanoa. Näistä kolmesta rakennuksesta vuonna 1890 valmistunut kirkko oli vanhin.

Modernissa ja funktionalistisessa arkkitehtuuriajattelussa keskeisellä sijalla oli irtautuminen vanhasta historiallisiin tyyliin perustuvasta muotokielestä ja vaatimus uuden, oman ajan henkeä ja muuttunutta elämäntyyliä vastaavan arkkitehtuurin, kaupunkitilan ja myös asuntojen luomisesta. Tähän liittyi ajatus ihmisten samanlaisista biologisista perustarpeista, joiden mukaan suunniteltiin kaupunkitilaa ja asuntotyyppejä.⁹⁸ Uuden rakennustavan myötä mennyt haluttiin poistaa ja nostaa esille utopistinen ihmisen valloittama tulevaisuus. Muistoja pidettiin turhina prosessia häiritsevinä tekijöinä.⁹⁹ Funktionalismi tähtäsi paremman tulevaisuuden luomiseen, ja se sisälsi ajatuksen valmiiksi suunnitellusta yhteiskunnasta. Muutoksen katsottiin pysähtyvän, kun kaikki olisi valmista. Rakennusarkkitehtuurissa modernistista suunnittelua hallitsi ajatus puhtaasta alusta, *tabula rasasta*, johon menneiden aikojen kulttuuriset kerrostumat eivät vaikuta.¹⁰⁰

---

⁹⁶ Lahtinen 2009, 7–8.

⁹⁷ Puutalot poistumassa Lahden katukuvasta, *Etelä-Suomen Sanomat* 28.1.1976, 5.

⁹⁸ Saarikangas 1998, 263.

⁹⁹ Åström 2013, 51.

¹⁰⁰ Saarikangas 2002, 59. Ks. myös Saarikangas 1996, 309–310.

Modernisaation myötä Suomen eri kaupungeissa on purettu pois suuri osa vanhaa rakennuskantaa. Lahden lisäksi esimerkiksi Turussa kaupungin keskusta-alue on uusiutunut voimakkaasti. Rakennuskantaa on haluttu tietoisesti modernisoida. Valtavaa muutosta kuvaa se, että Turun rakennuskannasta noin 82 prosenttia ja Lahden rakennuskannasta noin 86 prosenttia on syntynyt sotien jälkeen. Molemmissa kaupungeissa elinkeinorakenne perustui sodanjälkeiseen voimakkaaseen teollisuuden kasvuun.¹⁰¹ Kulttuurihistorioitsija Rauno Lahtisen mukaan puurakennukset ovat Suomen ominta rakennuskulttuuria ja säilyttämisen arvoisia. Rakennusten purkujätteen mukana kaatopaikalle on viety keskeinen osa suomalaisten kaupunkien historiaa ja identiteettiä.¹⁰² Lahden puukirkkoa ei pidetty aikanaan riittävän arvokkaana ja säilyttämisen arvoisena rakennuksena. *Etelä-Suomen Sanomien* Myytävänä-palstalla julkaistiin 13. maaliskuuta 1977 pieni ilmoitus Lahden vanhan puukirkon purkumateriaalista:

Purettavasta Keski-Lahden kirkosta polttopuuta, ovia, ikkunoita, peltikattoa, lautaa, parrua, punahonkaa, koristelautoja ym. Läh. Keski-Lahden kirkko puh. ilt. 951–14056.¹⁰³

Lahtisen mukaan tavallisen kansan mielipiteet rakentamiseen liittyvissä asioissa eivät kiinnostaneet kaupunkisuunnittelijaa tai arkkitehtiä 1950-luvulla. Kaupungin asukkailla ei ollut oikeuksia ja vaikuttamismahdollisuuksia ympäristöönsä liittyvissä kysymyksissä, ja valta rakentamispäätöksissä oli pienellä joukolla. 1950-luvulla kaupunkilaiset tyytyivät nöyrästi päättäjien tahtoon. He eivät kyseenalaistaneet asioita, ja ehkä he myös luottivat asiantuntijoihin. Rakentamista koskevat päätökset oli saatettu jo tehdä siinä vaiheessa, kun kaupunkilaiset kuuluivat rakennushankkeesta. 1970-luvulta alkaen tapahtui muutosta niin, että ihmiset eivät enää välttämättä hyväksyneetkään viranomaisten tekemiä rakennusten purkamispäätöksiä. Kaupungin asukkaat alkoivat ottaa aktiivisemmin kantaa asuinympäristöön ja rakentamiseen liittyviin asioihin tuomalla esiin oman mielipiteensä, järjestämällä mielenosoituksia sekä keräämällä adresseja rakennusten säilyttämisen puolesta.¹⁰⁴

Kulttuurihistorioitsija Silja Laine on tutkinut arkkitehtuuri- ja kaupunkihistoriaa. Hänen mukaansa kaupunkien rakentamiseen liittyvä poliittinen ja taloudellinen vallankäyttö ei ole ollut kaupunkilaisille selkeää ja tuttua, vaikka he ovatkin ajoittain voineet seurata

---

¹⁰¹ Niskanen 2010, 32, 40.

¹⁰² Lahtinen 2009, 22.

¹⁰³ Myytävänä, *Etelä-Suomen Sanomat* 13.3.1977, 18.

¹⁰⁴ Lahtinen 2009, 83.

rakennushankkeiden etenemistä.¹⁰⁵ Anne-Mari Forss korostaa, että yleisen käytännön mukaisesti julkisissa rakennushankkeissa yleisölle on esitelty valmiit rakennussuunnitelmat ja arkkitehtien piirustukset. Myös suunnittelukilpailuissa voittaja on valittu valmiiden suunnitelmien joukosta. Tällöin paikallisten asukkaiden mielipiteitä ei ole otettu huomioon.¹⁰⁶

Filosofi Georg Henrik von Wright on historiallisia tapahtumaketjuja tutkiessaan kiinnittänyt huomiota piilossa oleviin, latentteihin merkityksiin. Näiden merkitysten tärkeys tulee ilmi siinä vaiheessa, kun ne ovat uhattuina.¹⁰⁷ Arkkitehtuuri- ja kaupunkihistorian tutkija Anja Kervanto Nevanlinnan mukaan yksittäisen rakennuksen purku-uhka tuo näkyviin latenteja kulttuurisia merkityksiä varsinkin siinä tilanteessa, jos kohde on tietyn ajanjakson viimeisiä jälkiä. Tässä tapauksessa yksittäinen rakennus kantaa koko tämän rakentamismuodon merkityksiä, jotka tuhoutuvat purkamisen myötä.¹⁰⁸ Hän on todennut, että ”kun tiettyjä kaupunkitiloja hävitetään, samalla hävitetään myös paikan historia ja jäljet niistä yhteisöistä, joille paikka oli merkityksellinen”. Kyse ei ole pelkästään tietyn rakennuksen purkamisesta, vaan kaupunkiyhteisön kulttuuristen merkitysten maailmojen lopullisesta tuhoamisesta.¹⁰⁹ Etnologi Tiina-Riitta Lappi on samoilla linjoilla todetessaan, että puhuttaessa rakennusten purkamisesta tai säilyttämisestä on suuri merkitys sillä, mitä rakennukset ihmisille edustavat, miten ne liittyvät arkielämään ja kuinka ne koetaan osana kaupungin historiaa. Kyse ei ole pelkästään rakennuksista ja niiden sopimisesta kaupunkikuvaan.¹¹⁰

Aktiivinen kansalaistoiminta näkyi Lahdessa 1970-luvulla. Kaupunkilaiset keräsivät nimiä adressiin vanhan puukirkon säilyttämisen puolesta sekä kirjoittivat mielipiteistään sanomalehdessä. Sanomalehtiaineistoa tarkastellessa voi huomata, että varsinkin vuonna 1970 ihmiset aktivoituivat kirjoittamaan mielipidekirjoituksia kirkon purkamiseen liittyen. Ihmisillä oli tarve vaikuttaa kotikaupunkinsa päätöksentekoon ja tuoda oma näkemyksensä esille liittyen kaupunkiympäristöön. Artikkeleissa ja keskusteluissa tuli esille vastakkainasettelua ja erilaisia mielipiteitä. Kirjoittajat kommentoivat usein toistensa tekstejä. Lukijan sana -palstalla julkaistiin kirjoituksia sekä vanhan puukirkon purkamisen että säilyttämisen puolesta. Osa kirjoituksista oli julkaistu kirjoittajan omalla nimellä ja osa nimimerkillä. Seurakunnan viranhaltijat, kuten papit, julkaisivat kirjoituksia omalla nimellään. Seurakunnan

---

¹⁰⁵ Laine 2011, 298.

¹⁰⁶ Forss 2007, 162–163.

¹⁰⁷ von Wright 1971, 141–143.

¹⁰⁸ Kervanto Nevanlinna 2002, 284.

¹⁰⁹ Kervanto Nevanlinna 2013, 289.

¹¹⁰ Lappi 2013, 342.

edustajien julkisena mielipiteenä tuntui olevan vahvasti vanhan puukirkon purkaminen ja uuden kirkkorakennuksen rakentaminen samalle paikalle.

Lahtelainen museo- ja taidelautakunnan puheenjohtaja, kansanedustaja Sirkka Lankinen oli näkyvä ja aktiivinen toimija kirkkokysymyksessä. Hänen mielestään kulttuurihistoriallisesti arvokas Lahden vanha puukirkko tuli säilyttää. Lankinen oli mukana laatimassa vetoomusta kirkon säilyttämisen puolesta tuomiokapitulille sekä organisoi vetoomukseen liittyvän nimien keruun. Lankisen teksti Lukijan sana -palstalla otsikolla *Kirkkopäätös löysin perustein* 26. marraskuuta 1970 käsitteli kirkon purkamista. Hän toi esille hämmästyksensä siitä, että kirkkovaltuusto oli päättänyt rakentaa uuden kalliin katedraalin vanhan Keski-Lahden kirkon paikalle. Hän hyväksyi uuden kirkkorakennuksen, mutta puukirkon paikka ei ollut hänen mielestään ainoa paikka harjujen kaupungissa. Lankinen kritisoi voimakkaasti kirkkovaltuuston päätöstä ja asian käsittelyä.¹¹¹

Syyskuussa 1973 Lankinen vieraili museo- ja taidelautakunnan edustajien kanssa opetusministeri Ulf Sundqvistin luona ilmaisemassa huolensa puukirkon purkamisuhasta ja Lahden kaupunkikuvaa uhkaavasta muuttumisesta.¹¹² *Uusi Suomi* -lehden artikkelissa lokakuussa 1974 Lankinen korosti perinteen säilyttämisen tärkeyttä. Hän lupasi puolustaa kirkkoa hakulla purkajia vastaan, koska juuri missään ei hävitetä vanhoja kirkkoja uusien tieltä. Hän ei myöskään hyväksynyt puiston muuttamista pysäköintialueeksi, ja lupasi istua puussa, jos puiston puita aletaan kaataa. Tekstin yhteydessä oli valokuva, jossa Lankinen seisoi kirkon edessä hakku kädessä.¹¹³

Sanomalehtiartikkeleissa ja mielipidekirjoituksissa tuli esille myös toinen näkökulma kirkkokysymyksestä. Lahteen haluttiin uusi keskuskirkko, ja sen tarvetta perusteltiin monin tavoin. Uuden kirkon paikaksi mietittiin muitakin kaupunginosia, mutta lopulta sitä suunniteltiin vanhan kirkon paikalle, jolloin vanha kirkko piti purkaa. Vanhaa puukirkkoa pidettiin kooltaan liian pienenä sekä huonokuntoisena, ja kunnostamista pidettiin liian kalliina. Huonon kunnan syyksi esitettiin hirsien lahoaminen. Lehtiartikkelin mukaan kirkko oli rakennettu aikanaan maapohjalle, josta kosteus oli päässyt puisiin rakenteisiin ja lahottanut rakennuksen alaosat.¹¹⁴ Kirkon purkamisvaiheessa urakoitsija kuitenkin totesi kirkon käsin

¹¹¹ Lankinen, Lukijan sana, Kirkkopäätös löysin perustein, *Etelä-Suomen Sanomat* 26.11.1970, 17.

¹¹² Kaupunkikuvan muuttuminen huolestuttaa Lahden museo- ja taidelautakuntaa, *Etelä-Suomen Sanomat* 4.9.1973.

¹¹³ ”Lahden kirkko säilytettävä”. Kansanedustaja hakku kourassa, *Uusi Suomi* 27.10.1974, 7.

¹¹⁴ Heikki Wirtanen, Hannu Huovilainen, Entisen suntion kirje puretun lattian alta, *Etelä-Suomen Sanomat* 3.3.1977.

veistettyjen hirsien olevan vahvoja, ja lahovauriota oli ainoastaan yhdessä eteisen nurkassa. Myös yleisöltä vuosia suljettuna olleen kirkkosalin lehterin rakenne oli vankkaa laatua. Lehden toimittajan mukaan aikanaan osaksi talkoovoimin veistetyt punahonkaiset hirret siirtyivät nyt uuteen käyttöön liikemiesten rantahuviloiksi.¹¹⁵

Lahden vanhaa puukirkkoa koskevissa lehtiartikkeleissa tuli esille kirkon kylmyys talviaikana. Tuomiokapitulit suosittelivat seurakunnille lämmityslaitteiden hankkimista kirkkoihin jo 1890-luvulla. Varsinkin talviaikana jumalanpalveluksissa kävi vähemmän väkeä kuin kesällä. Kirkot saattoivat olla varsin kylmiä talvipakkasilla. Lämmityslaitteiden hankkimisen myötä jumalanpalveluksiin toivottiin lisää kirkkoväkeä talvella.¹¹⁶ Lahden kirkossa oli lämmityskamiina, mutta seurakunnan työntekijöitä kylmyys kuitenkin vaivasi talviaikana. Keski-Lahden seurakunnan kirkkoherra mainitsi lehtiartikkelissa vuonna 1973, että puukirkko ei ole kokoontumistilana tyydyttävä. Pakkaskausina kirkon lämpötila oli vain 15–16 asteen tienoilla.¹¹⁷ Vuonna 1977 puukirkon purkutöiden alkaessa kirkon suntio kaipasi uusia tiloja kärsittyään 10 vuoden ajan vilusta toimiessaan kirkon suntiona. Kyseisen talven kylmyysennätys kirkossa oli ollut +7 astetta.¹¹⁸

Lahden vanhan puukirkon purkamiseen otti kantaa Museoviraston arkkitehti Panu Kaila verraten sitä Turun tilanteeseen helmikuussa 1977 *Etelä-Suomen Sanomissa* julkaistussa artikkelissa:

Näin pahasti purkuliipasimella ei muita säilyttämisen arvoisia rakennuksia Suomessa nyt ole. Viimeinen ennen Lahden puukirkkoa oli Turun Hamburger Börs, jonka purkaminen oli skandaali. Skandaali isolla S:llä on tapahtumassa myös Lahdessa, sanoo Kaila.¹¹⁹

Hotelli Hamburger Börs oli Turun keskustan keskeinen rakennus ja osa Turun kauppatorin maisemaa Eerikin- ja Kauppiaskadun kulmassa lähes 70 vuoden ajan. Korttelin saneeraushanke käynnistyi 1970-luvun alussa, ja Hamburger Börsin purkusuunnitelma julkaistiin vuoden 1976 alussa. Purkamispäätös aiheutti voimakkaita kannanottoja ja vastustusta sekä kaupunginvaltuustossa että myös kaupunkilaisten keskuudessa. Rakennuksen

¹¹⁵ Tapio Rantakari, Rukoushuone ei helpolla antautunut purkajilleen, *Ilta-Sanomien* 2.4.1977.

¹¹⁶ Mönkkönen 1998, 452.

¹¹⁷ Osmo Näppi, Alvar Aallon kirkko Lahteen, Soutaminen ja huopaaminen päättyi, *Uusi Suomi* 21.11.1973.

¹¹⁸ Lahden vanhan kirkon purkutöet alkoivat, *Helsingin Sanomat* 2.3.1977.

¹¹⁹ Heikki Wirtanen, Lahti saattaa vielä katua kirkon purkuaan, *Etelä-Suomen Sanomat* 16.2.1977.

säilyttämisen puolesta järjestettiin mielenosoituksia. Purkupäätöksestä tehtiin valituksia, mutta valtioneuvosto hylkäsi nämä valitukset. Uusi hotelli valmistui tontille vuonna 1979.¹²⁰

Kaupunkien muuttaminen on aina myös kulttuurista vallankäyttöä. Purettujen rakennusten mukana katoavat niille annetut merkitykset, sekä rakennuksiin liittyneet tavat elää ja kokea kaupunkia.¹²¹ Jos historiallisesti monikerroksista kaupunkitilaa muutetaan hävittämällä aikaisempia kerrostumia, saattaa tuloksena olla esteettisesti yhtenäinen mutta kaupunkikulttuurisesti ohut kaupunkitila.¹²² Kaupunkioorganisaatioiden toimintamallit, päätöksenteko ja johtaminen saattavat tuottaa pettymyksiä. Tyytymättömyyttä aiheuttavat päätösten epämieluisa sisältö ja lopputulos sekä päätösprosessiin liittyvät toimintatavat.¹²³ Tällaisissa tilanteissa kaupunkilaiset voivat aktivoitua osallistumaan ja vaikuttamaan kotikaupunkinsa rakentamista ja rakennusten suojelua koskevaan päätöksentekoon.¹²⁴

Airas käsittelee tutkimuksessaan Lahden vanhan puukirkon purkamista. Hänen mukaansa seurakuntien virallinen päätös uuden kirkon rakentamisesta vanhan paikalle tehtiin ilman pätevää tutkimusta vanhasta kirkosta. Talkootyönä tehdyn puukirkon purkamista voidaan pitää osoituksena arkkitehtonisesta ja kulttuurihistoriallisesta ymmärtämättömyydestä. Airas mainitsee, että rakennuskiistan ajalle ominaista oli keskustelu, jossa vanhan kirkon puutteet tuotiin esille perusteluna uuden kirkon rakentamiseksi samalle paikalle.¹²⁵

Monien eri vaiheiden ja kiistojen jälkeen puukirkossa pidettiin viimeinen jumalanpalvelus 27. helmikuuta 1977. Vielä saman illan aikana purettiin kirkon urut. Samalle paikalle rakennettu arkkitehti Alvar Aallon suunnittelema Ristinkirkko vihittiin käyttöön 3. joulukuuta 1978.¹²⁶ Kirkkopuistossa sijaitseva sankarihauta-alue ja kuvanveistäjä Wäinö Aaltosen vuonna 1952 valmistunut Vapauden Hengetär -patsas säilyivät.¹²⁷ Kun uutta kirkkoa vanhan puukirkon tilalle suunniteltiin, yhtenä keskeisenä ajatuksena oli kirkon monipuolinen käyttö. Kirkon urkujen tuli täyttää jumalanpalvelusten lisäksi myös kirkossa järjestettäviin musiikkitapahtumiin liittyvät vaatimukset. Tämän vuoksi urkujen suunnittelua pidettiin erityisen tärkeänä. Lahden asema urkumusiikin esittämispaikkana oli entisestään vahvistunut

---

¹²⁰ Lahtinen 2009, 106–110.

¹²¹ Kervanto Nevanlinna 2002, 28.

¹²² Kervanto Nevanlinna 2002, 284.

¹²³ Jäntti 2021, 105.

¹²⁴ Jäntti 2021, 109.

¹²⁵ Airas 1992, 138.

¹²⁶ Särkiö 2003, 17.

¹²⁷ Airas 1992, 123.

Lahden kansainvälisen urkuviikon ansiosta.¹²⁸ Uuden kirkon suunnittelussa otettiin huomioon kirkossa järjestettävät konsertit, sekä musiikkiesitysten ja kuorojen erilaiset tilantarpeet sekä tilojen muokattavuus. Uudenaikaiset tilat olivat varmasti myös kaupungille imagokysymys.¹²⁹ Ristinkirkkoa käytettiin nykyistä enemmän konserttipaikkana ennen kongressi- ja konserttikeskus Lahden Sibeliustalon valmistumista Vesijärven rantaan vuonna 2000.

Airas kuvaa tutkimuksessaan uusia kirkkoja siten, että ne on rakennettu ikään kuin papin ja urkurin esiintymistiloiksi. Tämä ei vastaa hänen mielestään käsitystä jumalanpalvelustilan varsinaisesta tehtävästä. Airaksen mukaan arkkitehtuuri ja kuvataide eivät ole saaneet sitä asemaa, joka teologiselta pohjalta kuuluisi Suomen luterilaisen kirkon työssä. Kirkkotaiteen kohdalla saatetaan säästää, ja taidehankintoja voidaan helposti pitää tuhlausena.¹³⁰ Arkkitehti Simo Paavilaisen mukaan Uusi testamentti ei anna ohjeita jumalanpalvelustilasta, ja siksi kristityillä on lupa ja velvollisuus etsiä jatkuvasti parasta jumalanpalvelustilaa.¹³¹ Lahden Ristinkirkko on sisätiloiltaan funktionaaliseen tapaan hyvin vaalea ja pelkistetty. Alttaritaulua ei ole, vaan alttarilla on puinen risti.

Arkkitehti Elisa El Harouny on tutkinut puukaupunkien rakennussuojeluun liittyviä kysymyksiä. Aikanaan suojelukaavoitus perustui rakennustaiteen näkökulmaan. Rakennuksissa ajan myötä tapahtuneita muutoksia ja korjauksia saatettiin pitää ongelmallisina.¹³² Lahden vanhassa puukirkossa tehdyssä peruskorjauksessa vuosina 1949–1950 tehtiin huomattavia muutostöitä. Mieliopidekirjoituksessa tämä asia otettiin esille perusteluna purkamiselle. Kirjoittajan mielestä korjaukset pilasivat kirkon lopullisesti. Erityisesti alttarin alue oli epäonnistunut ja kirkkoon sopimaton. Jos kirkko olisi ollut alkuperäisessä asussa, niin korjaaminen olisi ollut hänen mielestään mahdollista.¹³³

Nykyään kaupungin rakennuskannan kerrostuneisuus nähdään yhä useammin arvotekijänä. Puurakennukset ovat osa rakennusperintöä. Rakennuskulttuurissa on tapahtunut muutos käsityöläisvaltaisuudesta teolliseen tuotantoon. Perinteisistä rakennustavoista ja korjausmenetelmistä on kuitenkin saatavilla hyvää asiantuntemusta ja tietoa, jos halutaan kunnostaa vanhoja rakennuksia historiallisia piirteitä kunnioittaen.¹³⁴ Nykyisen kirkkolain

---

¹²⁸ Känkänen 2008, 161.

¹²⁹ Andersson 2009, 51.

¹³⁰ Airas 1992, 144.

¹³¹ Paavilainen 2008, 118.

¹³² El Harouny 2002, 266.

¹³³ Paljasjalkainen (63), Lukijan sana, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.12.1970.

¹³⁴ El Harouny 2002, 258, 266.

luku 14 § 5 määrittelee kirkollisen rakennuksen suojelusta. Ennen vuotta 1917 rakennettu kirkollinen rakennus on suojeltu lain nojalla. Kirkkohallitus voi määrätä tätä myöhemmin käyttöön otetun kirkollisen rakennuksen suojeltavaksi, jos se on perusteltua esimerkiksi rakennushistorian tai rakennustaiteen kannalta.¹³⁵

Olen tarkastellut Lahden vanhaa puukirkkoa ja sen purkamiseen johtaneita tekijöitä modernisaation näkökulmasta. Vanhoja puurakennuksia on purettu Lahdessa ja Suomen muissakin kaupungeissa niin, että kaupunkitilat ovat muuttuneet merkittävästi.

Kirkkorakennusten purkaminen on kuitenkin melko harvinaista. Kirkko rakennuksena koetaan eri lailla kuin muut rakennukset. Kirkkoon liittyy monia symboliarvoja ja merkityksiä, joiden takia sitä pidetään erityisenä.

---

¹³⁵ Kirkkolaki luku 14 § 5. <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931054>.

3 Muistojen kirkko

3.1 Kirkko osana mielenmaisemaa ja identiteettiä

Tässä luvussa käsittelen Lahden vanhaa puukirkkoa ja sen merkityksiä paikalliselle yhteisölle. Lähdeaineistona on muistitietokeruun kautta saatu muistitietoaineisto. Ensimmäisessä alaluvussa pääosassa on kirkko osana mielenmaisemaa ja identiteettiä. Toisessa alaluvussa tulevat esille erityisesti muistelijoiden omakohtaiset kokemukset ja niiden kautta esille tulevat merkitykset Lahden vanhasta puukirkosta.

Lahden vanha puukirkko oli muodoltaan vanhan tyylinen ja siten sellainen, joksi kirkon ylipäättään aina kuvitteli. Seinissä oli kauniita puuleikkauksia, sisällä puupenkit, edessä alttari ja alttaritaulu, etuvasemmalla saarnastuoli. Kirkkosalia ympäröivät parvet, jonne joskus kiipesin. Sieltä oli kiva katsella alas saliin. Kirkossa oli oma, viehättävä tuoksunsa ja tunnelma oli lumoava. Katossa riippuvat kauniit lamput valaisivat kirkkosalin kauniisti. Kirkon urut soivat mahtavasti.¹³⁶

Yllä olevassa sitaatissa vuonna 1946 syntynyt nainen kuvaa muistojaan Lahden vanhasta puukirkosta. Kertomus jatkuu vielä toteamuksella, että kirkko oli jotenkin ainoa oikea, sellainen kuin kirkon pitää olla. Tähän liittyy ajatus ”kirkon näköisestä kirkosta”, jolla tarkoitetaan teologi Anne Birgitta Pessin mukaan iäkästä ja perinteikästä kirkkorakennusta. Kirkon arkkitehtonisen tyylin, materiaalien ja symbolien näkyvyyden kautta syntyy tunne tutusta ja turvallisesta.¹³⁷

Kirkko keskellä kylää on ollut osa suomalaista maisemaa vuosisatojen ajan. Kirkkososiologi Eila Helander määrittää mielenmaisema-käsitteen niin, että maiseman ja sen kokijan sulautuessa toisiinsa syntyy mielenmaisema.¹³⁸ Kirkkorakennukset ovat kuuluneet suomalaiseen mielenmaisemaan keskeisesti. Tämä näkyy tuttua kansallista symboliikkaa esittävässä maalaustaiteessa, kuten esimerkiksi taiteilija Albert Edelfeltin maisemamaalauksessa *Porvoo Linnanmäeltä nähtynä* (1892). Maalauksessa yhdistyy suomalainen luonto järvimaisemineen, kirkko ja puurakennukset.¹³⁹ Tässä maalauksessa kuvastuu Suomesta ja sen historiasta 1800-luvun lopulla rakennettu kuva.¹⁴⁰ Nationalismin myötä kansallinen identiteetti ja suomalaisuus korostuivat. Identiteetti on suhteessa

---

¹³⁶ Kyselyvastaus nro 3.

¹³⁷ Pessi 2008, 361.

¹³⁸ Helander 2008, 55.

¹³⁹ Lukkarinen 2004, 31–34.

¹⁴⁰ Niemi 2016, 242.

kulttuureihin, joihin ihminen kokee samaistuvansa.¹⁴¹ Albert Edelfeltin pääteoksiin kuuluva *Ruokolahden eukkoja kirkonmäellä* (1887) kuvaa kirkkomatkoihin liittyviä kohtaamisia ja sosiaalista merkitystä.¹⁴² Kirkonmäellä tavattiin tuttavien ja vaihdettiin kuulumisia. Kirkoilla on ihmisten mielissä yhä erityinen paikkansa. Kirkko on osa kulttuuriperintöä ja identiteettiä.

Kirkkorakennuksen tuhoutuminen tai vaurioituminen esimerkiksi tulipalossa koskettaa ihmisiä ja aiheuttaa voimakkaita tunteita, vaikkei suhde kirkkoon ja sen toimintaan olisikaan erityisen läheinen. Edelfeltin maalauksessa esiintyvää keskiaikaista Porvoon tuomiokirkkoa on kohdannut tulipalo useamman kerran vuosisatojen aikana. Kirkko vaurioitui pahoin tuhopolton seurauksena vuonna 2006, ja se otettiin uudelleen käyttöön vuonna 2008 mittavien korjaustöiden jälkeen. Joulupäivänä 2022 tuhoutui Rautjärven puukirkko, joka oli rakennettu vuonna 1881. Kirkossa syttyi tulipalo kesken jumalanpalveluksen, ja kirkkorakennus paloi maan tasalle. Pariisin katolisen Notre Damen katedraalin tulipalo vuonna 2019 järkytti ihmisiä laajalti eri maissa. Tapahtuma nosti esille voimakkaan auttamisen ja suojelun halun, ja eri maiden kansalaiset lahjoittivat varoja katedraalin korjaustöihin. Kirkkorakennuksen purkamisen tai sen uhka saa myös aikaan voimakkaita reaktioita.

Lahden vanha puukirkko on edelleen osa lahtelaisten mielenmaisemaa, vaikka kirkon purkamisesta on kulunut aikaa jo 45 vuotta. Tämän voi huomata sosiaalisessa mediassa, kuten esimerkiksi Lahden paikallishistoriaan liittyvissä Facebook-ryhmissä. Historiaryhmissä jaetaan vanhoja valokuvia, ja niistä keskustellaan ryhmän jäsenten kesken. Lahden vanhasta puukirkosta julkaistut kuvat saavat useita kommentteja, joissa muistellaan kirkkoa ja esitetään mielipiteitä kirkon purkamisesta. Tanja Vahtikari, Tiina Männistö-Funk ja Silja Laine ovat tutkineet valokuvien käyttöä historiantutkimuksessa. Heidän mukaansa digitalisoituminen, kuvien jakaminen ja niistä yhdessä käyty keskustelu on luonut uudenlaista kuvien historiakulttuuria. Sosiaalisessa mediassa tulee esille kokemuksellinen historiasuhde.¹⁴³

Anna Salonen on tutkinut muistitietokirjoittamisen toimijuutta sekä kirjoittamisen motiiveja. Muistitietokeruuseen osallistuvilla kirjoittajilla on tärkeää tuoda esille oma tarina ja näkökulma. Kun kirjoittaja kokee aihepiirin itselleen tärkeäksi ja läheiseksi, voi kirjoittamisen avulla pohtia omaa identiteettiä ja asemaa yhteisössä. Kirjoittaminen on tiedon prosessointia, jolloin asioita jäsentämällä ja tulkitsemalla voi samalla syntyä uusia oivalluksia. Salosen

---

¹⁴¹ Wolff 2020, 226.

¹⁴² Edelfelt, Albert: *Ruokolahden eukkoja kirkonmäellä* 1887. Öljyvärimaalaus.

¹⁴³ Vahtikari & Männistö-Funk & Laine 2022, 245.

mukaan kirjoittaessa syntyy harkittuja merkityksiä paremmin verrattuna spontaaniin puheeseen.¹⁴⁴

Entisaikaan ihmiset eivät liikkuneet ja matkustaneet samaan tapaan kuin nykyään. Henkilö saattoi asua ja elää samassa kaupungissa tai kylässä koko elämänsä ajan liikkumatta juuri lainkaan sen rajojen ulkopuolella. Kulttuurihistorioitsija Rauno Lahtinen on tutkinut Turun kaupunkihistoriaa ja muuttuvia katuja 1890-luvulta toisen maailmansodan alkamiseen asti. Kadut muodostivat keskeisen osan ihmisten elinympäristöä kodin, pihan ja työpaikan kanssa. Puistojen ja torien lisäksi ei ollut juuri muuta julkista oleskelutilaa. Kaupungin alueelta poistuttiin vain harvoin. Ennen autoistumista ihmiset liikkuvat hitaasti kävellen tai pyörällä, joten oman kaupungin kadut ja asukkaat tulivat tutuiksi. Jokainen kadun varren kauppa, naapuri ja jopa lemmikkieläimet olivat tuttuja.¹⁴⁵ Kaupunkien asukasmäärä oli nykyiseen verrattuna paljon pienempi, joten ihmiset tunsivat toisensa ja ympäristönsä nykyistä paremmin.

Kaupunkeihin kohdistuva tunneside liittyy muiden kaupunkilaisten lisäksi asuinpaikkaan ja kaupunkiympäristöön ja erilaisiin merkityksellisiin paikkoihin.¹⁴⁶ Muistitietoaineistossa tuli esille muistelijan vahvana säilynyt lahtelainen identiteetti ja tunneside kaupunkiin toiseen kuntaan muutosta huolimatta. Vuonna 1954 syntynyt mies asui Lahdessa vuoteen 1979 asti, ja on sen jälkeen asunut naapurikunnassa. Hän pitää kuitenkin itseään edelleen lahtelaisena ja mainitsee: ”Oon Lahest”.¹⁴⁷ Omaan koti-, synnyin- tai asuinkaupunkiin kiinnittyvä identiteetti vahvistaa kuulumista kaupunkiin. Kaupungeilla on tärkeä rooli identiteetin rakentumisen kannalta.¹⁴⁸ Kirkko voi olla yksi merkityksellinen paikka ihmisen elämässä. Uskonnollisen merkityksen lisäksi kirkko liittyy vahvasti ihmisten suku- ja perhehistoriaan sekä omaan menneisyyteen erilaisten kirkollisten toimitusten kautta. Ristiäiset, konfirmaatio, avioliittoon vihkiminen ja hautajaiset ovat siirtymäriittejä elämänvaiheesta toiseen. Vanha puukirkko oli merkityksellinen sukujen lahtelaisessa historiassa arjessa ja juhlassa usean sukupolven ajan. Omien kokemusten lisäksi muistelijat kertovat myös sukulaistensa tärkeistä tilaisuuksista kirkossa, ja vanha puukirkko mainitaan omien vanhempien vihkikirkkona. Vuonna 1954

---

¹⁴⁴ Salonen 2022, 126–127.

¹⁴⁵ Lahtinen 2004, 157.

¹⁴⁶ Jäntti 2021, 101.

¹⁴⁷ Kyselyvastaus nro 2.

¹⁴⁸ Jäntti 2021, 106.

syntyneen miehen isä osallistui sotilaspoikana sankarivainajien hautajaisiin.¹⁴⁹ Muistelijat kantavat näin mukanaan sukujensa aikaisempien sukupolvien historiaa.

Muistitietoaineistossa tulee esille termi ”kotikirkko”. Muistelija mainitsee olevansa seurakunnan jäsen, ja hän korostaa kuulumistaan kirkkoyhteisöön. Vanha puukirkko oli hänelle tuttu paikka, kotikirkko.¹⁵⁰ Maantieteilijä Tim Creswell kuvaa kotia paikkana, jossa voi olla oma itsensä. Kotiin liitetään kiintymyksen ja juurtumisen tunteita. Tässä mielessä koti voi toimia metaforana paikasta yleensä.¹⁵¹ Vuonna 1944 syntynyt mies kuvaa vanhaa puukirkkoa sanoilla ”kotoinen, sympaattinen, sopivan pieni, koristeellinen mutta ei pröystäilevä”. Hänen mielestään tunnelma kirkossa oli turvallinen, koska seinät ja ihmiset olivat lähellä. Kirkko oli mittakaavaltaan sopivan kokoinen.¹⁵² Kyselyvastauksissa tuli esille, että kotikirkkoon liittyi turvallisuuden, yhteenkuuluvuuden, kiintymyksen ja paikkaan juurtumisen tunteita.

Lahden vanhan puukirkon ja sen paikalla nykyisin olevan Ristinkirkon yhteydessä on sankarihautausmaa. Sodassa kaatuneet lahtelaiset sankarivainajat on siunattu haudan lepoon Lahden vanhassa puukirkossa. Muistitietokeruuseen vastaajien sukulaisia on kaatunut sodassa, ja heidät on haudattu sankarihautausmaalle.¹⁵³ Vuonna 1946 syntynyt nainen kertoo enonsa kaatuneen sodassa 18-vuotiaana vapaaehtoisena vuonna 1941.¹⁵⁴ Vuonna 1957 syntyneen miehen isoisä on haudattu kirkon vieressä sijaitsevaan sankarihautaan. Hautausmaalla käydessään mies tuntee suurta surua siitä, ettei Lahden historiaan kiinteästi nivoutunutta vanhaa puukirkkoa enää ole.¹⁵⁵ Muistelijat liittävät sankarihaudat ja sankarivainajien siunaamisen kiinteästi vanhaan kirkkorakennukseen.

Lahden kauppalan asukkaat olivat valmiita osallistumaan ensin kirkon rakentamiseen ja rakennuskustannuksiin, ja myöhemmin vielä kirkon toiminnan ylläpitämiseen esimerkiksi erilaisten lahjoitusten muodossa. Joulukuussa 1895 julkaistiin Heinolan seudulla ilmestyneessä *Jyränkö*-sanomalehdessä pieni uutinen Lahden kirkosta otsikolla *Lahden kirkkoa taaskin muistettu*. Artikkelin mukaan Lahden kirkon sakaristoon oli lahjoitettu sievä rautainen lämmitysuuni. Tämän arvokkaan ja hyödyllisen lahjan kirkko oli saanut

---

¹⁴⁹ Kyselyvastaus nro 2 & Kyselyvastaus nro 3.

¹⁵⁰ Kyselyvastaus nro 2.

¹⁵¹ Creswell 2014, 43.

¹⁵² Kyselyvastaus nro 7.

¹⁵³ Kyselyvastaus nro 2.

¹⁵⁴ Kyselyvastaus nro 3.

¹⁵⁵ Kyselyvastaus nro 5.

lahjoituksena henkilöltä, joka ei halunnut nimeään julkaistavan. Itse kirkko oli varustettu jo ennestään lämmitysmuureilla.¹⁵⁶ Jyväskylän seudulla ilmestynyt *Suomalainen* uutisoi samoihin aikoihin 20. joulukuuta 1895 lahjasta Lahden kirkolle. Tehtailija Frigren lahjoitti ”8 tinkiä koivuhalkoja, joka määrä kyllin riittää tämän talven ajaksi pitämään kirkon lämpimänä”.¹⁵⁷ Edelleen *Uusimaa* julkaisi 3. tammikuuta 1900 uutisen siitä, että herra Jaakkola lahjoitti tehtailija Lindrosin tehtaassa Lahdessa valmistetut ”kuusi kolmihaaraista somaa kynttilänjalkaa” Lahden kirkkoon.¹⁵⁸ Lahjoituksista kertovat uutiset vahvistavat mielikuvaa kirkon tärkeydestä kauppalan yhteisölle.

Kirkon tärkein tarkoitus on aina ollut toimia kirkollisten toimitusten tapahtumapaikkana. Kirkko on uskonnollisen kokemisen paikka. Kirkossa käyntiin liittyi myös yhteiskunnallinen velvollisuus. Ennen kansakoululaitosta kirkko toimi kasvattajana. Päästäkseen täysivaltaiseksi aikuiseksi jokaisen oli käytävä rippikoulu, jossa oli opittava lukutaito ja luterilaisen opin perusteet. 1800-luvun puolivälin ajattelumallissa kristillisyys ei ollut ajan ihmisille pelkästään uskonto vaan kokonainen maailmanselitys.¹⁵⁹ Kirkko instituutiona on muokannut suomalaisten tapaa hahmottaa elämää, ajatella, kokea ja toimia. Kirkolla on ollut keskeinen asema erityisesti arvomuodostajana, oikean ja väärän asiantuntijana. Kirkko saattoi toimia sosiaalisen nousun kanavana. Sääty-yhteiskunnan aikana oli mahdollista, että lahjakas talonpoika saattoi kouluttautua papiksi ja siirtyä pappisuran myötä korkeampaan säätyyn.¹⁶⁰

Kirkkorakennus ja kirkon piha ovat olleet paikkana ja tilana erityisiä. Kirkko tilana on kautta aikojen ollut jotakin täysin erilaista kuin ihmisten arkielämään liittyvät muut tilat. Kirkossa on voinut hetkeksi unohtaa arjen harmauden, vaikeat ajat ja olojen niukkuuden.¹⁶¹ Kirkonmäki oli paikka, jossa jumalanpalvelukseen osallistumisen lisäksi tavattiin tuttuja ja vaihdettiin kuulumisia.¹⁶² Kirkkomatka oli sosiaalinen tapahtuma, joka toi vaihtelua arkeen. Kirkossa on perinteisesti ollut mukana myös perheiden lapset. Toisinaan pappi antoi lasten käyttäytymisestä moitteita. Pikkulapset väsyivät, ja saattoivat juoksennella kirkossa jumalanpalveluksen aikana. Toisaalta vanhemmatkaan eivät välttämättä pysyneet paikoillaan penkissä koko aikaa. Tämä saattoi johtua myös siitä, että kaikissa kirkoissa ei alkuaikoina

---

¹⁵⁶ Lahden kirkkoa taaskin muistettu, *Jyränkö* 10.12.1895, 2.

¹⁵⁷ Lahja Lahden kirkolle, *Suomalainen* 20.12.1895, 2.

¹⁵⁸ Lahja Lahden kirkolle, *Uusimaa* 3.1.1900.

¹⁵⁹ Koho 2019, 125, 132.

¹⁶⁰ Helander 2008, 55.

¹⁶¹ Jetsonen 2003, 6.

¹⁶² Laitinen 2004, 127.

ollut vielä lämmityslaitteita. Kirkkotilan kylmyys ja paleleminen aiheuttivat levotonta liikkumista ja lasten juoksentelua.¹⁶³

Kirkkorakennuksiin liittyy mystiikkaa. Varsinkin vanhojen kirkkojen kohdalla voi pohtia sitä, minkälaisilla menneiden vuosisatojen menetelmillä ja työkaluilla kirkko on rakennettu. Kuinka kauan rakentamiseen on mennyt aikaa, ja kuinka esimerkiksi kivikirkkojen valtavan suuret kivet on saatu nostettua ja muurattua kirkon seiniksi. Kirkossa mietin usein, että minkälainen tunnelma siellä on ollut menneinä aikoina. Miten kirkossa on eletty ja kuinka kirkko on koettu ja ymmärretty? Kuka kirkossa on istunut juuri tässä samassa penkkirivissä, ja entä ketä kirkon lattian alle on haudattu?

Kirkko ja seurakunta ovat vakiintuneita paikallishistorioiden teemoja. Tämä johtuu siitä, että kirkon merkitys yhteiskunnassa ja ihmisten elämässä on ollut menneinä vuosisatoina nykyistä huomattavasti suurempi. Papiston tehtäväkenttä oli laajempi, ja siihen kuului myös maallisen hallinnon tehtäviä. 1860-luvulla tuli voimaan maaseudun kunnallisuudistus, joka erotti maallisen ja seurakunnallisen paikallishallinnon toisistaan. Tämän muutoksen myötä papit pystyivät keskittymään seurakuntatyöhön ja varsinaisiin tehtäviinsä seurakunnan sielunhoitajina.¹⁶⁴ Kirkko oli vahvasti läsnä seurakuntalaisten elämässä. Paikallishistoriat tuovat esille pitäjäyhteisön kollektiivista uskonnollisuutta ja luterilaista yhtenäiskulttuuria.¹⁶⁵ Tämän voi huomata myös Lahden paikallishistoriateoksista. Vuonna 1958 julkaistu teos *Lahden historia* sisältää luvun ”Kirkko ja uskonnollinen elämä”, jossa käsitellään kirkkorakennusta, seurakunnan toimihenkilöitä ja seurakuntatyötä.¹⁶⁶ Paikallishistoriateokset noudattavat sisällöltään tiettyä toisiaan muistuttavaa kaavaa. Tekstien myötä lukijalle tulee mielikuva tutusta yhteisöstä, johon liittyy jatkuvuuden, turvallisuuden ja osallisuuden tunteita.¹⁶⁷

Muistitietokeruun vastauksissa tuli esille nostalgian käsite. Tämä kulttuurinen käsite oli alkujaan lääketieteen diagnoosi, joka merkitsi koti-ikävän aiheuttamaa jopa kuolemaan johtavaa olotilaa.¹⁶⁸ Historioitsijat Pertti Grönholm ja Heli Paalumäki määrittelevät nostalgian henkilökohtaiseksi eron kokemukseksi ja kaipuuksi jotakin pysyvästi menetettyä kohtaan. Nostalgian kohde voi olla fyysinen paikka, kuten tämän tutkimuksen kohteena oleva purettu

---

¹⁶³ Ollila 2000, 12. Ks. myös Markkola 2007, 92–94.

¹⁶⁴ Markkola & Kajander 2014, 118–119.

¹⁶⁵ Kuha 2014, 54–55.

¹⁶⁶ Halila 1958, 374–387.

¹⁶⁷ Markkola & Snellman & Östman 2014, 8.

¹⁶⁸ Grönholm & Paalumäki 2015, 11.

puukirkko. Paikan lisäksi kaipuuta voidaan tuntea aiempaan elämänvaiheeseen ja siihen liittyviin tärkeisiin yhteisöihin ja tapahtumiin.¹⁶⁹ Menneisyyteen kuuluvan onnellisen paikan kaipuu on ominaista modernille ajalle. Tähän liittyy ajatus siitä, että asiat olisivat voineet mennä toisin ja nykyinen tilanne ei ole ainoa mahdollinen.¹⁷⁰ Muistitietoaineistossa 69-vuotiaalle naiselle on jäänyt elävästi mieleen kouluajan jumalanpalvelukset. Kirkko liittyi hänen teinikouluaikaansa, josta on jäänyt nostalginen muistikuva.¹⁷¹ Lahti oli vuonna 1939 syntyneen miehen nuoruus- ja koulukaupunki. Lahden puukirkkoon liittyy tunnesiteitä hänen nuoruusvuosiltaan.¹⁷² Molemmilla muistelijoilla nostalgian kohteena oli purettu puukirkko, joka liittyi nuoruusaikaan ja kouluyhteisöön.

Etnologi Pirjo Korkiakangas kuvaa nostalgiaa muistelun lajina niin, että kertoja palaa takaisin vuosikymmenien takaisiin tapahtumiin ja kokee niistä kertoessaan harmonisia ja miellyttäviä tunteita.¹⁷³ Nostalgiaan muisteluna sisältyy tunne menneen kadottamisesta, kaipuu palata tuohon aikaan tai halusta saada tuttu ja turvallinen mennyt takaisin. Nostalgiaan liittyy emotionaalista latautumista, ja muistoja sävyttää usein surumielinen kaipaus.¹⁷⁴

Muisteluaineistossa nostalgia liittyy tyypillisesti lapsuuteen ja nuoruuteen, joka muistetaan onnellisena ja huolettomana aikana. Nostalgia-käsitteen kohdalla voidaan pohtia, jäivätkö ihmiset kaipaamaan purettua kirkkorakennusta vai aikaa, jota vanha puukirkko edusti? Muistitietokirjoitukset tuovat selvästi esille, että suurin osa kirjoittajista pitää kirkon purkamista virheenä. He ovat jääneet kaipaamaan vanhaa puukirkkoa. Tämä tutkimus liittyy tiettyyn rakennukseen eli vanhaan puukirkkoon, joten muistelu ei kohdistu kokonaisvaltaisesti menneeseen aikaan. Kirjoituksissa ei esimerkiksi selkeästi sanoitettu kaipuuta vanhaan aikaan tai todettu nostalgisesti, että ”ennen kaikki oli paremmin”.

Oman sukuhistorian tuntemisen tärkeys tuli esille muisteluaineistossa. 69-vuotiaan naisen mielestä jokaisen pitäisi tietää ja tuntea oma sukuhistoriansa. Rakennukset kuuluvat tähän samaan kategoriaan. Hänen mukaansa Lahti on kasvanut suurehkoksi kaupungiksi, mutta se voisi olla upeampi nimenomaan vanhojen rakennusten kautta. Vanhojen rakennusten hävittämisen mukana tuhotaan ihmisen ja hänen asuttamansa seudun historiaa.¹⁷⁵ Näkisin sukuhistorian tuntemisen tärkeyden esille tuomisessa yhteyden siihen, että suurin osa

---

¹⁶⁹ Grönholm & Paalumäki 2015, 19.

¹⁷⁰ Grönholm & Paalumäki 2015, 12–14.

¹⁷¹ Kyselyvastaus nro 9.

¹⁷² Kyselyvastaus nro 6.

¹⁷³ Korkiakangas 2006, 135.

¹⁷⁴ Korkiakangas 1999, 171–172.

¹⁷⁵ Kyselyvastaus nro 9.

muistitietokeruuseen osallistuneista henkilöistä kuuluu joko Lahden seudun sukututkijat - yhdistykseen tai Lahti-Seuraan, joten heidän voidaan olettaa olevan lähtökohtaisesti kiinnostuneita omasta sukuhistoriastaan, perinteestä ja kulttuurisista ilmiöistä.

Muistelijat eivät erityisesti sanoita uskonnollisuuteen ja pyhyiden kokemukseen liittyviä ajatuksiaan. 69-vuotias nainen mainitsee, että kirkko liittyi yhteisöllisyyteen ja aikuiseksi kasvamiseen eikä niinkään uskonnollisuuteen. Hän liittää muistonsa elämänvaiheeseen, jolloin aikuisuus oli vasta edessä.¹⁷⁶ Kirkko oli merkityksellinen paikka huolimatta siitä, oliko henkilö uskonnollinen tai osallistui hän seurakunnan toimintaan.

Lahden vanhaan puukirkkoon liittyneet tapahtumat elävät sukujen kertomuksissa ja ovat tallentuneet valokuviiin. Muistelijat pitävät valokuvia tärkeinä muistoina menneestä, ja heillä on tallessa vanhoja valokuvia Lahdesta ja vanhasta puukirkosta.¹⁷⁷ Kuvia on otettu kirkon sisätiloissa tapahtumien yhteydessä. Kirkon ympäristöä on kuvattu kirkkopuistossa, kirkon portailta ja sankarihaudoilla.¹⁷⁸ Juhlatilaisuuksissa valokuvia on otettu melko vakiintuneiden konventioiden mukaisesti. Tämän voi huomata esimerkiksi tarkastelemalla Lahden kirkossa vihityistä pareista otettuja valokuvia. Hääparia on perinteisesti kuvattu kirkon alttarille polvistuneena, kirkon käytävällä kulkiessa ja ulkona kirkon edustalla. Valokuvat ovat tärkeitä menneisyydestä kertovia lähteitä, joita halutaan säilyttää myös tuleville sukupolville. Vanhoilla valokuvilla on materiaalista merkitystä esineinä, joita säilytetään, katsotaan ja kosketaan. Kuvien äärellä muistellaan menneitä tapahtumia.¹⁷⁹ Päivi Maggan mukaan valokuvat voivat täydentää käsitystämme historiasta ja olla merkittävänä osa identiteettityötä silloin kun niitä tulkitaan yhteisön sisältä päin. Valokuvat ovat tunnearkistoja, jotka tuovat esille perheiden, sukujen ja yhteisöjen omaa historiaa.¹⁸⁰

3.2 Tuttu ja turvallinen kotikirkko

Kulttuurihistorioitsija Anne Ollila kuvaa kulttuuria merkitysjärjestelmänä, jossa jokainen ihminen tulkitsee jatkuvasti ympäristöönsä ja antaa sille omia merkityksiään. Yksilö jäsentää kokemuksiaan kulttuurisidonnaisesti yhteisössä oppimiensa mallien mukaisesti. Ympäröivän

---

¹⁷⁶ Kyselyvastaus nro 9.

¹⁷⁷ Kyselyvastaus nro 9 & Kyselyvastaus nro 2.

¹⁷⁸ Kyselyvastaus nro 2.

¹⁷⁹ Vahtikari & Männistö-Funk & Laine 2022, 240.

¹⁸⁰ Magga 2022, 235.

todellisuuden jäsentäminen ja merkitysten antaminen on yhteisöllinen tapa ajatella ja toimia. Kaupunkitilaan liittyvät merkitykset eivät ole pelkästään henkilökohtaisia vaan myös kollektiivisia, kaupunkilaisten yhdessä jakamia merkityksiä.¹⁸¹ Muistitieto tuo esille merkityksiä, joita muistelijat antavat menneisyyden tapahtumille.

Tila on keskeinen käsite tutkittaessa kaupunkitilaa ja rakennuksia. Kulttuurihistorioitsija Riitta Laitinen on tutkinut ihmisen suhdetta elinympäristöönsä. Hänen tilan kokemiseen liittyvät tutkimuksensa ovat käsitelleet myös kirkkotilaa. Laitisen mukaan kirkkotilaa kuten muutakin rakennettua tilaa on aiemmin perinteisesti tutkittu esteettisenä muotona tai taustana toiminnalle. Keskiössä ovat olleet kirkkorakennuksen sisätiloissa olevat esineet, taide ja arkkitehtoniset yksityiskohdat, jolloin tilan käyttäjien kokemuksia ei ole huomioitu.¹⁸² Julkisten tilojen historiallisten merkitysten tutkimisessa tärkeitä ovat lähteet, jotka kertovat rakennuksen merkityksestä kaupungille ja kaupunkilaisille. Pääosassa ovat tilojen käyttäjät ja heidän omakohtaiset kokemuksensa. Tilan kokemisen tutkiminen voidaan määritellä laajasti ihmisen maailmassa olemisen tutkimiseksi.

Italialaisen muistitietotutkija Alessandro Portellin mukaan muistitietotutkimuksesta tekee erityisen se, että muistitieto kertoo enemmän tapahtumien merkityksestä kuin itse tapahtumista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö muistitieto pyrkisi totuuden esittämiseen.¹⁸³ Kyselyaineistoon perustuvassa tutkimuksessa ei pyritä selvittämään yksittäisiä faktatietoja, vaan kertomusten avulla pyritään tuomaan esille muistelussa esiintyviä merkityksiä. Yksittäiset faktatiedot kuten vuosiluvut on mahdollista tarkistaa muusta lähdeaineistosta.

Muistelijoita yhdistää se, että kaikilla on muistoja useista mieleenpainuneista tilaisuuksista vanhassa puukirkossa. Yhdellä vastaajista jopa kolme elämän keskeistä juhlahetkeä liittyy kirkkoon, sillä hänet on kastettu kirkossa vuonna 1949, hän on päässyt ripille ja hänet on vihitty avioliittoon samassa kirkossa.¹⁸⁴ Musiikki on ollut aina lähellä sydäntä vuonna 1943 syntyneelle miehelle, ja hän kävi isänsä kanssa jumalanpalveluksissa ”veisaamassa sydämen pohjasta”. Hänen varhaisimmat muistonsa puukirkosta ovat 50-luvun alusta.¹⁸⁵

Tavanomaisten jumalanpalvelusten lisäksi kirkossa oltiin vihkiäisissä, kastetilaisuuksissa, hautajaisissa ja konfirmaatiotilaisuuksissa. Kirkossa järjestettiin myös musiikkitapahtumia, ja

---

¹⁸¹ Ollila 2000, 12.

¹⁸² Laitinen 2004, 129.

¹⁸³ Portelli 2015, 52.

¹⁸⁴ Kyselyvastaus nro 11.

¹⁸⁵ Kyselyvastaus nro 12.

kirkossa käyminen saattoi liittyä musiikkiharrastukseen. Vuonna 1944 syntynyt mies kävi kirkossa 1970-luvulla alkaneissa Lahden kansainvälisen urkuviikon konserteissa sekä muissa musiikkitilaisuuksissa.¹⁸⁶ Vuonna 1957 syntynyt mies esiintyi kirkossa kuoron mukana useita kertoja eri tilaisuuksissa.¹⁸⁷ Vuonna 1954 syntynyt mies osallistui kirkossa oman ammattikuntansa vuosittaisiin jumalanpalveluksiin.¹⁸⁸

Jumalanpalveluksissa käytiin oman perheen lisäksi myös kouluajana luokan kanssa.¹⁸⁹ Kirkon vieressä sijaitsevan Lahden yhteiskoulun oppilaat ja opettajat aloittivat lauantaisin koulupäivänsä lyhyellä puolen tunnin mittaisella aamuhartaudella kirkossa. Lauantait olivat koulupäiviä vuoteen 1971 asti.¹⁹⁰ Perinteisesti kirkossa oli syksyllä koululaisjumalanpalvelus, jolloin alkavan lukuvuoden koulutyö siunattiin.¹⁹¹ 69-vuotiaalla naisella ensimmäiset muistot Lahden puukirkosta liittyvät kouluajanaan Lahden yhteiskoulussa alkaen syksystä 1964. Useiden kouluajan kirkossa käyntien myötä jumalanpalveluksen kaava ja tekstit tulivat hänelle tutuiksi ja ovat muistissa yhä edelleen. Folkloristi Helena Saarikosken mukaan kertominen, sanallistaminen ja kertomuksellistaminen tekevät tapahtumista subjektiivisia kokemuksia -ja koettua elämänhistoriaa.¹⁹² Seuraavassa sitaatissa kirjoittaja muistelee omia kokemuksiaan kouluajan jumalanpalveluksista kirjoitetun kertomuksen muodossa:

Meillä teineillä se aluksi aiheutti pientä vastustusta, ja joskus sieltä lintsattiin, ja tultiin palveluksen loputtua muina tyttöinä kirkon takaa kouluun palaavien jonoon. Koskaan emme jääneet kiinni, mutta monta kertaa ei uskallettu sitä tehdä. Kuri oli silloin erilaista, ja pelkäsimme, että opettajat kuitenkin käyvät kirkonpenkeillä istujia läpi. Joskus myös itse myöhästyin, ja odotin koulunpuoleisen sivun sisäänkäynnin eteisessä palveluksen loppumista, kun en kesken uskaltanut mennä enää sisään.¹⁹³

Kulttuurihistorioitsija Leena Rossin mukaan muistitiedon varassa säilyvät erilaiset toiminta- ja käyttäytymismallit sekä juhlatilaisuudet ja rituaalit.¹⁹⁴ Muistelijoille mieleenpainuvia tilaisuuksia ovat olleet oman perheen kanssa koetut jouluaaton iltajumalanpalvelukset eli vesperit sekä joulupäivän aamun jumalanpalvelukset. Vuonna 1937 syntynyt nainen muistaa erityisesti jouluaaton vesperit klo 17, joissa hän kävi perheen kanssa.¹⁹⁵ Jouluaaton vesperit

---

¹⁸⁶ Kyselyvastaus nro 7.

¹⁸⁷ Kyselyvastaus nro 5.

¹⁸⁸ Kyselyvastaus nro 2.

¹⁸⁹ Kyselyvastaus nro 7.

¹⁹⁰ Kyselyvastaus nro 1 & Kyselyvastaus nro 9.

¹⁹¹ Kyselyvastaus nro 3.

¹⁹² Saarikoski 2011, 118.

¹⁹³ Kyselyvastaus nro 9.

¹⁹⁴ Rossi 2012, 55–56.

¹⁹⁵ Kyselyvastaus nro 8.

liittyivät myös vuonna 1943 syntyneen miehen perheen jouluperinteisiin. Hänen mukaansa lähes kaikki tutut keskikaupungilta kävivät jouluvesperissä.¹⁹⁶ Vuonna 1953 syntynyt nainen kuvaa lapsuutensa aamuja joulukirkossa. Hän oli väsynyt aikaisen herätyksen vuoksi, ja kirkon vaimean kellertävä valaistus loi rauhallista tunnelmaa. Pienen lapsen katse ei yltänyt korkealle, joten hän joutui katselemaan edessään olevaa kiiltäväpintaista maalattua penkkiriviä. Jouluvirsiä oli kuitenkin mukava kuunnella ja hieman vanhempana hän osasi jo laulaa mukana.¹⁹⁷ Tämä lapsuuden kokemus tuo esille, että lapsi koki ja aisti tilan eri lailla kuin aikuinen. Pieni lapsi ei kokonsa vuoksi nähnyt kirkkotilassa ympärilleen aikuisen tavoin, ja sen sijaan hän keskittyi kuuntelemaan papin puhetta ja jouluvirsiä. Vuonna 1939 syntynyt mies muistaa erityisesti jouluaaton jumalanpalvelukset. Tämä oli perheen tärkeä traditio, joka jatkui aina hänen opiskelujensa päättymiseen ja Lahdesta muuttamiseen saakka.¹⁹⁸ Muisteluaineiston perusteella joulukirkossa käyminen oli perinne, johon liittyi vahva yhteisöllisyys. Jouluisin kirkossa käytiin oman perheen kanssa, ja siellä kohdattiin lahtelaisia tuttavaperheitä sekä vaihdettiin kuulumisia. Oranen tuo esille, että tutkimuksissa on kiinnitetty vähän huomiota kirkkotilaan sosiaalisen kanssakäymisen näkökulmista ja analysoidaan kirkkorakennuksen luomia merkityksiä lähiyhteisölle.¹⁹⁹ Keräämässäni muistitietoaineistossa tulee esille kirkon merkitys perheille ja suvulle sekä lisäksi harrastuksiin ja koulunkäyntiin liittyville yhteisöille.

Kirjoituksissa tuotiin esille omia tärkeitä juhlatilaisuuksia. Kahdeksan henkilöä oli päässyt ripille vanhassa puukirkossa. Rippikouluuikaan ja konfirmaatiotilaisuuteen liittyi hyvin yksityiskohtaisia muistoja. Rippikouluun liittyi tietty määrä jumalanpalveluksissa käyntejä. Vuonna 1953 syntynyt nainen muistelee rippikoulukirkkoja, joiden lopuksi piti hakea puumerkki korttiin kirkon henkilökunnalta. Rippikoulu kesti syyskuusta joulukuulle, ja matkan keskustaan muistelija kulki yksin linja-autolla. Rippipäivänä pukeuduttiin valkoiseen albaan. Konfirmaatiotilaisuuden päätyttyä rippilapset ryhmittäytyivät kirkon etuosaan kukitettavaksi ja valokuvattavaksi. Muistelija kertoo kirkkaasta keskipäivän valosta, kun aurinko käväisi horisontin yllä, ja valo pääsi kirkon ikkunoista sisään.²⁰⁰ Vuonna 1939 syntynyt mies kuvaa kirkkoon liittyvää keväistä traditiota. Kirkon portailla oli tapana ottaa yhteiskuva Lahden kaikista uusista ylioppilaista. Tämän jälkeen ylioppilaat laskivat kukat

---

¹⁹⁶ Kyselyvastaus nro 12.

¹⁹⁷ Kyselyvastaus nro 4.

¹⁹⁸ Kyselyvastaus nro 6.

¹⁹⁹ Oranen 2020, 15.

²⁰⁰ Kyselyvastaus nro 4.

kirkkomaalla oleville sankarihaudoille.²⁰¹ Kerätty muistitietoaineisto kuvaa yksilöt aktiivisina toimijoina, jotka tekevät tarkkoja aistihavaintoja ympäristöstään, antavat merkityksiä ja muodostavat käsityksiä.

Kulttuurihistorian piirissä aistikokemuksia on alettu tutkia 1980-luvulta alkaen. Ranskalainen historioitsija Alain Corbin on aistien tutkimuksen edelläkävijä. Hän on tutkinut aistimellisuutta pääosin perinteisen kirjallisen lähdeaineiston avulla tulkiten sitä uudesta ja erilaisesta näkökulmasta.²⁰² Muistitietokeruun vastaukset toivat esille aisteihin liittyviä muistoja Lahden vanhasta puukirkosta. Arkkitehtoniseen tilaan liittyvät muistot ovat kirjoituksissa hyvin ruumiillisia ja aistimuksellisia. Kirkko tilana antaa mahdollisuuden monipuolisiin aistivaikutelmiin. Länsimaisen ajattelutavan mukaisesti aistien välillä vallitsee hierarkia. Näköaistia pidetään hallitsevana, ja katseen merkitys on korostunut.²⁰³ Kirkossa pitkien saarnojen aikana oli mahdollisuus tarkastella kirkon esineistöä, raamatullisia aiheita esittäviä maalauksia ja kirkkotekstiilejä. Lahden vanhan puukirkon alttarilla oli aluksi kultainen risti, kunnes adventtina 1908 kirkkoon saatiin Theodor Schalinin maalaama toisinto Heinrich Hofmannin tunnetusta maalauksesta *Jeesus Getsemanessa*.²⁰⁴ Alttaritaulun maalauksen aihe liittyy tyypillisesti kristilliseen perinteeseen ja Raamattuun. Kuvassa 3 näkyy kirkon alkuperäinen kuoritila ja alttaritaulu.²⁰⁵

---

²⁰¹ Kyselyvastaus nro 6.

²⁰² Salmi 2012, 83–84.

²⁰³ Salmi & Johnson 2012, 85.

²⁰⁴ Malmisalo 2003, 113.

²⁰⁵ *Keski-Lahden vanha kirkko*. 1920–1930-luku.

Kuva 3. Kirkon sisätila 1920–1930-luvulla.

Valokuvassa on saatettu tietoisesti kuvata kirkon sisätilaa visuaalisesta näkökulmasta, koska kuvassa ei näy ihmisiä eikä toimintaa. Tilan käyttäjät puuttuvat usein arkkitehtuuria esittävästä valokuvista. Tällä tavoin on haluttu korostaa rakennuksen arkkitehtuuria ja merkitystä monumentaalisenä taideteoksena. Valokuvat on otettu sellaisena hetkenä, kun rakennuksen sisällä tai sen ympäristössä ei liiku ihmisiä. Taidehistorioitsija Kirsi Saarikankaan mukaan arkkitehdit saattoivat olla tarkkoja siitä, kuinka heidän rakennuksiaan kuvataan ja esitetään valokuvissa.²⁰⁶ Kirkkoon tilana liittyy voimakkaita visuaalisia elementtejä.

Puukirkossa tehtiin vuosina 1949–1950 perusteellinen remontti, jolloin myös kirkon kuorialue uusittiin. Vanhan alttaritaulun alaosaksi yhteiseen kehykseen lisättiin taiteilija Urho Lehtisen maalaus, ja lisäksi alttaritaulun yläpuolella olevat kolme kuori-ikkunaa peitettiin kahdella kolmiosaisella lasimaalauksella.²⁰⁷ Kirkon alttari ja alttaritaulu ovat keskeinen osa kirkkoa ja kirkkoväen katseen kohde. Muistitietoaineistossa kirkon alttaria kuvattiin sanoilla koskettava,²⁰⁸ hieno ja koristeellinen²⁰⁹. Ottaen huomioon muistelijoiden syntymävuodet, heidän muistonsa liittynevät remontin jälkeiseen alttariin, joka on huomattavan erilainen

²⁰⁶ Saarikangas 2006, 169–170.

²⁰⁷ Malmisalo 2003, 119–120 & Kyselyvastaus nro 12.

²⁰⁸ Kyselyvastaus nro 9.

²⁰⁹ Kyselyvastaus nro 10.

alkuperäiseen verrattuna. Kirjoitettu teksti on subjektiivista itseilmaisua, joka voi sisältää tarkkoja aistihavaintoja ja olla osaltaan viihdyttävää. Seuraavassa vuonna 1953 syntynyt nainen muistelee kirkkoa ja alttaritaulua:

Ensimmäisenä muistan suipon tornin ja ulkopinnalla risteilevät laudat. Toiseksi muistan alttaritaulun, joka oli mielestäni hyvin taidokas. Olin käynyt joissakin muissa kirkoissa, joissa alttaritaulu oli kuin kirvesmiehen itsensä maalaama. Penkit olivat epämukavat ja liukkaat. Kun alkoi ryhti laskea, liukuminen alkoi. Kattokruunut olivat kauniit ja joskus katseli niiden kannattimia ja toivoi, etteivät pultit pettäisi. Kun puhuja nousi saarnastuoliin, tiedossa saattoi olla mielenkiintoisempaa juttua ja ainakin näki puhujan.²¹⁰

Vanhan kirkon alttaritaulu ja lasimaalaukset säilytettiin kirkon purkamisen jälkeen, ja ne ovat nykyään esillä Renkomäen seurakuntakodissa Lahdessa. Katsellessaan alttaritaulua ja lasimaalauksia nykyisin vuonna 1957 syntynyt mies tuntee edelleen tuon saman tunteen, jonka koki katsoessaan kyseisiä teoksia aikanaan konfirmaatiotilaisuudessaan vanhassa puukirkossa.²¹¹ Puukirkon penkkien tarina ja uusiokäyttö tuli esille muistelukirjoituksissa. Penkit lahjoitettiin Venäjän Aunuksen luterilaiseen kirkkoon. Muistelija kertoo Karjalaan kesällä 2016 suuntautuneesta matkastaan. Matkan yhtenä kohteena oli Aunuksen kirkko, jonne he veivät Lahden puukirkkoon liittyvän muistolahjan. Seurue koki tunnelmallisen hetken istuessaan Lahden puukirkon entisillä puupenkeillä Aunuksen kirkossa.²¹²

Kulttuurihistorioitsija Hannu Salmi on tutkinut aistien historiaa. Hän tuo artikkelissaan *Onko tuoksuilla ja äänillä menneisyys?* esille erilaisten tietoisten aistiärsykkeiden tuottamista, joiden avulla voidaan vaikuttaa mielikuvien syntyyn. Kirkkotilaan ja siellä järjestettäviin tilaisuuksiin liittyy useita erilaisia aistiärsykeitä, joilla pyritään hartauden tunteeseen ja vaikutelmaan. Kirkko tilana tarjoaa mahdollisuuden pyhyden kokemiseen esimerkiksi sen vuoksi, että kirkon interiööri poikkeaa visuaalisesti arkielämän ympäristöstä.²¹³

Muistitietoaineistossa vuonna 1957 syntynyt mies kuvaa Lahden vanhaan puukirkkoon liittyviä aistimuksiaan ja hartauden tunnelmaa seuraavasti:

Muistikuvani kirkosta on hyvin selkeä. Kirkko oli, kuten muutkin jo vanhentuneet kirkot, erittäin miellyttävä ja siellä oli harras tunnelma. Vanha puu, josta kirkko oli rakennettu, tuoksui miellyttävästi, lattiat kopisivat ja narisivat, kuten puulattiat tekevät. Jouluisin kynttilöiden tuoksu yhdistettynä hyvin hartaaseen tunnelmaan loi uskomattoman tunteen. Akustiikka oli miellyttävä ja saarnat sekä urkumusiikki

---

²¹⁰ Kyselyvastaus nro 4.

²¹¹ Kyselyvastaus nro 5.

²¹² Kyselyvastaus nro 6.

²¹³ Salmi 2000, 54.

kuuluivat hyvin. Talvisin kirkko oli kylmä, mutta sen täyttyessä ihmisistä lämpeneminen tapahtui nopeasti, joskin lämpenemisestä aiheutunut kosteus täytti kirkon. Arkkitehtuuri oli juuri sen aikakauden arkkitehtuuria, jolloin kirkko rakennettiin.²¹⁴

Arkkitehti Juhani Pallasmaan mukaan kirkkotilojen pyhyiden vaikutelmaan liittyy monia erilaisia elementtejä, jotka voivat olla jopa toisilleen vastakkaisia. Pyhä tila voi olla suuri tai pieni, se voi sisältää koristeellisia yksityiskohtia tai olla yksinkertaisen pelkistetty. Pallasmaa tuo myös esille aistikokemukset liittyen kirkkotilaan ja pyhyiden kokemukseen. Kirkkotilan akustiikka, valaistus, värit, materiaalit ja tuoksut luovat hartauden vaikutelmaa. Nämä tekijät auttavat irrottautumaan arjesta ja suuntautumaan kohti uskonnollisia arvoja, tunteita ja elämyksiä. Kirkonmäeltä kaupungin kaduille kantautuva kirkonkellojen ääni johdattaa kulkijan hetkellisesti toiseen todellisuuteen ja mielentilaan.²¹⁵

Taidehistorioitsija Kirsi Saarikangas korostaa Michel Foucault'-n merkitystä tilan tutkimuksessa. Foucault on tarkastellut tilan, käyttäjien ja vallan suhdetta. Hän analysoi arkkitehtonista tilaa järjestelmänä, joka säätelee ja jäsentelee ihmisten välisiä sosiaalisia suhteita. Rakennukset eivät ole pelkästään vallan symboleita ja representaatioita, vaan ne tuottavat kulttuurisia merkityksiä. Tilan käyttäjä muovaa tilaa kulttuurisena järjestelmänä ja samalla tila muovaa häntä.²¹⁶ Pessi kuvaa kirkkoa kunnioitusta herättävänä paikkana, johon liittyy erityinen sosiaalinen koodi myös käyttäytymiselle. Tämä kertoo kirkon auktoriteettiasemasta ja arvovallasta.²¹⁷

Muistitietoaineistossani kirkon arvokkuus tuli esille lapsen näkökulmasta. Kirkkoon meno oli aina jännittävä kokemus lapsena vuonna 1951 syntyneen miehen muistoissa. Kirkossa oli arvokas tunnelma, joka hiljensi vilkkaimmankin lapsen.²¹⁸ Vuonna 1954 syntyneen miehen muistikuvissa kirkon valaistus oli hämärä, urkuparven ja lehterin alla varjoisa ja alttarilla valoisa. Kirkon värimaailma oli siniharmaa ja kylmähkö. Puheäännet olivat kuiskailevia, madallettuja, jollain lailla pelokasta tai arvokkuutta tavoittelevia. Urut soivat kauniisti ja niitä osattiin soittaa. Muistelijan mukaan jotain siitä soitosta on jäänyt häneen, vaikkei hän urkumusiikin ystävänä varsinaisesti olekaan.²¹⁹

---

²¹⁴ Kyselyvastaus nro 5.

²¹⁵ Pallasmaa 2008, 303.

²¹⁶ Saarikangas 2006, 41.

²¹⁷ Pessi 2008, 363–364.

²¹⁸ Kyselyvastaus nro 1.

²¹⁹ Kyselyvastaus nro 2.

Kuva 4: Keski-Lahden kirkko kuvattuna 1975–1977. Edessä oikealla Vapauden hengetär -veistos.

Kirkon sisätilojen lisäksi muisteluaineistossa kerrotaan kirkon ulkopuolelle ja kirkkopuistoon liittyneistä muistoista ja kokemuksista. Kuva 4 on otettu kirkosta ulkoapäin viimeisinä vuosina ennen purkamista. Kirkko, sankarihautausmaa, Vapauden hengetär -veistos ja kirkkopuisto liittyivät läheisesti toisiinsa, ja olivat vuonna 1954 syntyneelle miehelle yksi kokonaisuus. Hän muistelee vanhaa puukirkkoa lapsuuden ja nuoruuden toimintaympäristönä. Hän oli lapsena hoidossa puistotädillä useiden muiden perheiden lasten kanssa kirkkopuiston leikkipaikalla. Kirkkopuisto eli ”Kirkkari” oli tärkeä paikka myös nuoruudessa. Muistelija kertoo leikkineensä Tarzania, Zorroa, Robin Hoodia, villin lännen sankareita sekä intiaaneja kavereidensa kanssa. He ampuivat jousipyssyllä ja nallipyssyllä, heittelivät tikkoja puihin, lennättivät lennokkeja, kiipeilivät kirkon katolle johtavilla tikkailla, laskivat liukua kirkon portaikon kaiteilla ja kiipeilivät puissa. Kirkon vahtimestari joutui toisinaan rauhoittamaan lapsijoukkoa. Välillä toiminta oli rauhallisempaa, kun joukkio makasi nurmikolla katsellen sinistä taivasta ja poutapilviä.²²⁰ Muistitietoaineistossa tulee selvästi esille lapsuuden ja nuoruuden muistot huolettomista kesäpäivistä.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan muistitietoaineistoa liittyen kirkon asemaan kaupunkikuvassa. Puukirkko ja kaupungintalo olivat 69-vuotiaan naismuistelijan mielestä

---

²²⁰ Kyselyvastaus nro 2.

visuaalisesti upeasti sijoittuneet.²²¹ Kirkon asema kaupungin ruutukaavassa oli keskeinen, ja kaupungintalon ja kirkon sijoittelu on suunniteltu hienosti vuonna 1943 syntyneen miehen mielestä.²²² Hengellisen vallan pyhättö kirkko oli suorassa linjassa kadun toisessa päässä sijaitsevan maallisen vallan eli kaupungintalon kanssa. Rakennusten tornit olivat keskenään samassa linjassa. Tämä Mariankadun ”vallan akseli” hallitsi Lahden kaupunkikuvaa.²²³ Vuonna 1944 syntynyt mies kertoo kirkon olevan keskustan olennainen osa kaupungintalon ja kauppatorin ohessa. Puukirkko erosi tyylillisesti kaupungintalosta edustaen kuitenkin lähes samaa aikakautta.²²⁴ Vuonna 1953 syntynyt nainen kuvaa kirkon näkyvyyttä kaupunkikuvassa. Torin ympärillä ei ollut niin paljon ”mainoskrääsää” ja talot olivat vaatimattomampia, jolloin kirkko sai yksinoikeuden loistaa mäellään.²²⁵ Vuonna 1943 syntyneen miehen mielestä Lahden vanha puukirkko nikkarintyyleineen kuului vanhaan kaupunkikuvaan, mutta kaupungin kasvaessa kirkko alkoi vaikuttaa vaatimattomalta, ja Kolkanmäelle alettiin toivoa jotain näkyvämpää.²²⁶ Suurin osa vastaajista muistelee vain vanhaa puukirkkoa, mutta muutama vastaaja mainitsee nykyisellä Ristinkirkolla olevan yhtä merkittävä osa kaupunkikuvassa kuin vanhalla puukirkollakin oli.²²⁷

Kulttuurihistorioitsija Leena Rossi on todennut, että toisinaan tarvitaan ajallista etäisyyttä, jotta on helpompi puhua avoimesti vaikeistakin asioista. Aika auttaa jäsentämään tapahtumia ja niiden yhteyksiä, pohtimaan tapahtumien merkityksiä ja erottamaan tärkeät asiat toisarvoisista. Muistelija hyödyntää nykyisiä oivalluksiaan tehdäkseen menneet kokemukset ymmärrettäviksi. Elämäkokemus vaikuttaa kertomistapaan ja kertomuksen vivahteisiin.²²⁸ Muistelussa yhdistyy aiemmin eletty ja nykyinen kokemus, jolloin tulkintaan menneisyydestä vaikuttaa nykyhetken tietämys.²²⁹ Tämän tutkimuksen muistitietoaineistossa omakohtaisia kokemuksia ja tulkintoja liitettiin laajempaan paikalliseen kontekstiin. Vuonna 1939 syntyneen muistelijan mukaan Lahdessa ei varsinaisesti osattu arvostaa puuta rakennusmateriaalina. Vanhaa puukirkkoa pidettiin vaatimattomana suhteessa kadun toisessa

---

²²¹ Kyselyvastaus nro 9.

²²² Kyselyvastaus nro 12.

²²³ Kyselyvastaus nro 3 & Kyselyvastaus nro 5 & Kyselyvastaus nro 10.

²²⁴ Kyselyvastaus nro 7.

²²⁵ Kyselyvastaus nro 4.

²²⁶ Kyselyvastaus nro 12.

²²⁷ Kyselyvastaus nro 1 & Kyselyvastaus nro 2 & Kyselyvastaus nro 12.

²²⁸ Rossi 2012, 58–59.

²²⁹ Vehkalahti & Jouhki 2022, 386–387.

päässä sijaitsevaan monumentaaliseen kaupungintaloon. Kirkon lisäksi hän mainitsee Lahden keskustan tuntumassa sijaitsevan Puu-Paavolan kaupunginosan puutalojen tuhoamisen.²³⁰

Muistelijat kertovat kirkon purkamisesta ja pohtivat purkamiseen johtaneita syitä. He kuvaavat ajatuksiaan ja tunteitaan, joita kirkon purkaminen aiheutti. Vanhan kirkon muistelu ja muistoista kirjoittaminen nosti tunteita pintaan. Vuonna 1946 syntynyt nainen kertoo itkeneensä kirjoittaessaan kirkon purkamisesta. Hänelle rakkaan kirkon purkaminen oli katastrofi, jota on vaikea käsittää ja hyväksyä.²³¹ Vuonna 1953 syntynyt nainen koki kirkon purkamisen ”niin kuin olisi pyyhitty pois omia tärkeitä hetkiä”. Hän olisi toivonut, että vanhan kirkon ylläpitämiseen olisi löytynyt varoja.²³² Vuonna 1952 syntyneen naisen mielestä on harmillista, että kirkko purettiin ”tuon nykyisen laatikon” tieltä. Monessa paikassa on säilytetty vanhat puukirkot, mutta hänen mielestään Lahdessa puretaan kaikki vanha ja tehdään rumia uusia rakennuksia tilalle.²³³ 69-vuotiaan naisen mukaan kirkon purkaminen sai monet järkyttymään riippumatta siitä, oliko henkilö uskonnollinen. Muistelijan lähipiirissä kirkon purkamisesta keskusteltiin kahvipöydissä, vierailuilla ja työpaikoilla. Oli vaikea ymmärtää arvokkaan puukirkon vaihtamista moderniin rakennukseen. Keskustelua käytiin muistakin vanhoista rakennuksista, joita purettiin samoihin aikoihin.²³⁴ Vuonna 1957 syntynyt mies on edelleen vuosikymmenten jälkeen surullinen ja tyrmistynyt ”siitä typeryydestä, jota sen ajan päättäjät lyhytnäköisyydessään esittivät. Vanha kirkko olisi tämän päivän kruunu lahtelaisessa kaupunkikuvassa, jonka arvon nykylahtelaiset varmasti tunnistaisivat”.²³⁵ Kirkon purkaminen aiheutti vuonna 1944 syntyneelle miehelle äärimmäisen vastenmielisiä tunteita, eikä tunne ole yli 40 vuoden aikana muuttunut. Kirkon purkaminen osoitti hänen mielestään historian, perinteen ja kauneuden halveksuntaa ja lisäksi piittaamattomuutta tilantarvetta ja taloutta koskevista realiteeteista.²³⁶ Osa muistelijoista ei asunut Lahdessa kirkon purkamisesta päättämisen tai itse purkamisen ajankohtana.²³⁷ Vuonna 1946 syntynyt nainen ei tämän vuoksi seurannut purkamiseen liittyvää keskustelua. Hän harmittelee, ettei ollut paikalla vastustamassa kirkon purkamista.²³⁸

---

²³⁰ Kyselyvastaus nro 6.

²³¹ Kyselyvastaus nro 3.

²³² Kyselyvastaus nro 4.

²³³ Kyselyvastaus nro 10.

²³⁴ Kyselyvastaus nro 9.

²³⁵ Kyselyvastaus nro 5.

²³⁶ Kyselyvastaus nro 7.

²³⁷ Kyselyvastaus nro 3 & Kyselyvastaus nro 6.

²³⁸ Kyselyvastaus nro 3.

Kirkon purkamiseen liittyy myös kommentteja, joissa muistelijat hyväksyvät ja ymmärtävät kirkon purkamisen. Kaksi vastaajista toteaa, että nykyisin kirkolla ei ole enää samanlaista merkitystä, kun sitä ei ole enää olemassa.²³⁹ Vuonna 1951 syntyneen miehen mielestä historiallisen rakennuksen purkaminen surettaa, mutta hän kokee purkamisen kuitenkin hyväksyttävänä sen vuoksi, että puisen kirkon täysremontti olisi tullut liian arvokkaaksi verrattuna uuden rakentamiseen.²⁴⁰ Puukirkko eli ja palveli hyvin oman aikansa sopien sen ajan kuvaan, mutta aika ajoi siitä lopulta ohi vuonna 1954 syntyneen miehen mielestä. Nykyinen arkkitehti Alvar Aallon suunnittelema Ristinkirkko korvaa täysin puukirkon. Parempi kirkko rakennettiin tilalle ja nyt se elää omaa aikaansa. Muistelija ei ole koskaan ymmärtänyt valituksia ja surkutteluja, ettei Lahdesta olisi saanut purkaa vanhoja rakennuksia, vaan kaikki olisi pitänyt säilyttää. Vanha puukirkko säilyy kuitenkin rakkaana hänen muistoissaan.²⁴¹ Vaikka muistelijat hyväksyivät kirkon purkamisen, he korostavat kuitenkin itselleen jääneitä tärkeitä henkilökohtaisia muistoja vanhasta puukirkosta.

Vuonna 1957 syntynyt mies pohtii kirkon purkamiseen johtaneita syitä. Hän tuo esille, että kaupunkiin oli muuttanut paljon asukkaita muilta paikkakunnilta. Tämä on hänen mukaansa vaikuttanut siihen, että sitä lahtelaista perintöä ei ole enää olemassa, jota kirkko aikanaan edusti.²⁴² Lahteen oli vuosisadan alusta lähtien muuttanut runsaasti uutta väestöä.²⁴³ Lahteen muuttaneilla ei ollut omakohtaisia muistoja kaupungin aiemmasta historiasta ja vanhan puukirkon rakennusajasta. Tämän vuoksi heillä ei ollut niin vahvoja tunnesiteitä kaupungin vanhoihin rakennuksiin kuten kirkkoon. Sama ilmiö on havaittavissa muuallakin Suomessa. Rauno Lahtisen mukaan myös Turkuun suuntautui voimakasta muuttoliikettä muualta Suomesta sotien jälkeen.²⁴⁴ Vuonna 1964 ilmestyneessä teoksessa *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu* Nils Erik Wickberg kuvaa Helsingin kaupungin rakennustilannetta. 1960-luvulla Helsingin asukkaista valtava enemmistö oli muualta muuttaneita tai heidän lapsiaan. Wickbergin mukaan he eivät ole luoneet vanhaa Helsinkiä.²⁴⁵ Modernisaatiopyrkimysten ja rakennuskannan muutosten vuoksi nykyiset sukupolvet elävät erilaisessa kaupunkiympäristössä kuin esivanhempansa.

---

²³⁹ Kyselyvastaus nro 1 & Kyselyvastaus nro 2.

²⁴⁰ Kyselyvastaus nro 1.

²⁴¹ Kyselyvastaus nro 2.

²⁴² Kyselyvastaus nro 5.

²⁴³ Heikkilä 1992, 309.

²⁴⁴ Lahtinen 2009, 37.

²⁴⁵ Wickberg 1964, 178.

Kirjoittamalla tapahtuva muistelu eroaa haastattelututkimuksesta. Folkloristi Jyrki Pöysä pohtii omien tutkimuskokemuksiensa pohjalta kirjallista esitysmuotoa, ja esimerkiksi muistelutilanteen ja tallennusvälineen vaikutuksia muisteluun. Hänen mukaansa kirjoittaen tapahtuvalle muistelulle ominaista ovat yksityisyys ja kasvokkaisen vuorovaikutuksen puute. Tämän vuoksi kirjoittajat voivat tulkita kysymyksiä omalla tavallaan. Kirjoittamisen hyvistä puolista voi mainita vapauden valita itselle sopiva aika ja paikka muistelulle.

Tekstinkäsittelyohjelma antaa mahdollisuuden kirjoittaa tekstiä useaan otteeseen sekä tarvittaessa korjata ja täydentää aiempaa tekstiä. Näin kirjoittaja pystyy kontrolloimaan omien ajatustensa ilmaisua. Oman tekstin lukeminen kannustaa refleктоimaan omia ajatuksia, ja lisäksi se voi käynnistää pitkäaikaisen muisteluprosessin.²⁴⁶

Salonen tuo esille, että keruuvastaukset syntyvät vastaamisprosessissa, johon vaikuttavat kirjoittajan kokemusten lisäksi myös hänen näkemyksensä ja odotuksensa vastaanottajasta. Keruuvastaukset ovat siten dialogia vastaanottajan kanssa. Salosen mukaan muistitietokeruiden ongelmana on se, että vastaajat ovat pääasiassa naisia ja iäkkäitä, jolloin nuoremman polven muistitieto jää keräämättä.²⁴⁷ Muistitietokeruussani vastaajien keski-ikä on 74 vuotta johtuen siitä, että aiheena on 45 vuotta sitten purettu kirkkorakennus. Vastaajaprofiili eroaa tavanomaisesta kuitenkin niin, että vastaajista suurempi osa eli 7 henkilöä on miehiä ja 5 naisia. Muistitietokeruun teema ja keruukutsu vastausohjeineen ohjaavat kirjoittamista. Jotta muistitietokeruuni kysymykset eivät liian tiukasti rajaisi vastauksia, niin viimeiseen kohtaan oli mahdollista kirjoittaa vapaamuotoista tekstiä.

Lahden vanhaan puukirkkoon liittyvässä muistitietokeruussa muistelijat pohtivat kirkon purkamiseen johtavia syitä ja kirkon merkityksiä kaupunkilaisille. Vastauksissa tulee esille, mitä kirkkorakennus edusti ihmisille, miten se liittyi kaupunkilaisten elämään, mikä merkitys kirkolla oli kaupunkikuvassa ja miten se nykyisin koetaan osana kaupungin historiaa.

---

²⁴⁶ Pöysä 2006, 222, 229–230.

²⁴⁷ Salonen 2022, 118.

4 Lopuksi

Tässä tutkimuksessa olen selvittänyt kahden erilaisen lähdeaineiston avulla millaisia merkityksiä vuonna 1977 purettuun Lahden vanhaan puukirkkoon on liitetty. Olen tutkinut sanomalehtien uutisartikkeleita sekä *Etelä-Suomen Sanomien* Lukijan sana -palstan mielipidekirjoituksia. Toisena lähdeaineistona on tätä tutkimusta varten kerätty kirjoitettu muistitieto. Tarkoituksena oli saada esille vanhan puukirkon aikana eläneiden henkilöiden omakohtaisia kokemuksia ja ajatuksia kirkosta ja sen purkamisesta, ja tätä kautta selvittää kirkkorakennuksen luomia merkityksiä. Lehtikirjoittelu sijoittuu tarkasti tiettyyn aikaan, kun taas muistitietoaineistossa muistellaan mennyttä aikaa nykyhetken näkökulmasta käsin.

Puukirkon rakentaminen vuonna 1890 oli kauppalan asukkaiden yhteinen projekti, johon he osallistuivat kartuttamalla kirkon rakennusrahaa ja tekemällä talkootyötä. Rahoitusta järjestyi myös anniskeluliikkeiden voittovaroista. Puukirkon valmistuminen oli suuri saavutus, ja omalla kirkolla oli erityinen merkitys Lahden kauppalan asukkaille. Kirkon valmistumisen jälkeen yksityiset henkilöt lahjoittivat kirkolle esineistöä. He osallistuivat myös kirkon toiminnan ylläpitoon esimerkiksi lahjoittamalla polttopuita kirkon lämmitystä varten.

Muistitietokeruun kyselyvastaukset tuovat esille tavallisen kaupunkilaisen historiaa.

Kirjoittajilla on henkilökohtainen kokemus Lahden vanhasta puukirkosta.

Muistitietoaineistossa muistelijat kertaavat elämänvaiheitaan ja kokemuksiaan. Muistelu palauttaa mieleen menneisyyden tapahtumia, ja samalla muistelija tulkitsee ja jäsentää asioita uudelleen useiden vuosikymmenten jälkeen. Kirkon purkamisesta on kulunut aikaa 45 vuotta. Kirjoittaminen on selkeästi käynnistänyt muisteluprosessin, jonka myötä henkilöt ovat reflektoineet omia kokemuksiaan. Tämä näkyy muistelukirjoittamisessa, joka kuvautuu tarinallisesti. Muistelijat kuvasivat saateteksteissään tutkimuksen tärkeyttä. Historiallisen muistitiedon kerääminen nähtiin tarpeellisena, ja vastaajat osallistuivat mielellään muistitietokeruuseen.

Kokoamani muistitieto vahvistaa sosiaalisen median kautta syntynyttä ajatusta siitä, että Lahden vanha puukirkko oli merkityksellinen rakennus kaupunkilaisille. Kirkko on säilynyt ihmisten muistoissa vuosikymmenten ajan. Kirkko rakennuksena koettiin tärkeäksi huolimatta siitä, osallistui henkilö aktiivisesti kirkon järjestämään toimintaan tai oliko hän uskonnollinen. Muistitietoaineistossa tuli esille, että kaikilla vastaajilla on rakkaita muistoja

vanhasta puukirkosta. Kirkkotilaan liittyvien muistojen lisäksi kirjoituksissa muisteltiin ja pohdittiin kirkon purkamista ja siihen johtaneita tekijöitä. Suurin osa vastaajista piti kirkon purkamista virheenä. Kolme muistelijaa on sitä mieltä, että kirkko palveli hyvin oman aikansa, kunnes aika ajoi lopulta vanhan kirkon ohi, ja tilalle rakennettiin uusi ja parempi kirkkorakennus. He kuitenkin korostavat, että vanha puukirkko oli tärkeä osa heidän menneisyyttään sisältäen arvokkaita unohtumattomia muistoja.

Muistitietoaineistossa tulee esille kirkon tärkeä asema kaupunkikuvassa. Kirkko ja kaupungintalo sijaitsivat saman kadun pääterakennuksina, ja keskellä oli kauppatori. Tässä valta-akselissa yhdistyivät kirkollinen ja maallinen hallinto. Kirkko oli näkyvä maamerkki Kolkanmäellä. Kirkon vieressä on sankarihautausmaa ja Wäinö Aaltosen Vapauden hengetär - patsas. Muistelijat yhdistävät sankarihaudat nimenomaan vanhaan puukirkkoon, vaikka nykyään puukirkon tilalla on Alvar Aallon suunnittelema Ristinkirkko.

Tutkimus tuo esille yhteisöllisyyden ja lahtelaisen identiteetin. Vanha puukirkko oli osa sukujen historiaa erilaisten kirkollisten toimitusten myötä. Joulukirkossa käynti oli perinne, jolla oli myös sosiaalista merkitystä. Jouluvesperissä tavattiin lahtelaisia tuttavaperheitä. Lahtelaisen identiteetin vahvuutta kuvaa se, että eräs muistelija kokee edelleen olevansa lahtelainen huolimatta naapurikuntaan muutosta vuosikymmeniä sitten.

Sanomalehtiaineistossa vanhaan puukirkkoon liittyvät lehtiartikkelit ja mielipidekirjoitukset käsittelivät suurelta osin kirkon purkamista. Kirjoittaminen keskittyi erityisesti kysymykseen siitä, että pitääkö kirkko purkaa vai säilyttää. Tämän vuoksi kirjoittelu oli aktiivista niinä aikoina, kun kirkkoa koskeva päätösprosessi oli ajankohtainen. Tutkimani mielipidekirjoitukset ovat 1970-luvulta, ja muut lehtiartikkelit laajemmin eri vuosilta. Sanomalehtiartikkeleissa tulee muistitietoaineistoa selkeämmin esille uuden kirkon rakentamisen tarve. Mielipidekirjoitusten julkaisussa on otettu huomioon sekä kirkon purkaminen että suojelunäkökulma melko tasavertaisesti.

Lukijan sana -palstalle kirjoittaneilla oli selkeä tarve ilmaista oma mielipiteensä julkisesti ja pyrkiä vaikuttamaan päätöksentekoon. Mielipidekirjoituksissa tuli esille vastakkaisia näkökulmia kirkkoasiaan. Osa kirjoittajista oli sitä mieltä, että kaunis vanha kirkko täytyy ehdottomasti säilyttää, kun taas joidenkin mielestä ruma ja huonokuntoinen kirkko täytyy purkaa. Purkamiseen liittyvissä kirjoituksissa tuli esille kirkon merkityksiä kaupunkilaisille. Kirkkoa pidettiin kulttuurihistoriallisesti merkittävänä rakennuksena. Mielipidekirjoituksissa mainittiin tunnearvot ja historiallinen merkitys. Kirkosta käytettiin esimerkiksi tunteisiin

vetoavaa termiä ”lapsuutemme kirkko”. Kirkkorakennuksen merkitys turistikohteena tuli esille, ja kirkon ovien toivottiin tämän vuoksi olevan auki kesäisin. Kirkon arkkitehtuuria arvioitiin esimerkiksi siten, että vanha puukirkko häpäisee koko kaupungin kuvan olemuksellaan. Toisaalta taas uuden kirkon suunnitelmia ja arkkitehtuuria kuvailtiin niin, että uusi rakennus näyttää ennemminkin uudelta teatteritalolta kuin kirkolta. Kirkkoasia sai aikaan runsasta keskustelua ja kannanottoja, ja mediassa käytettiinkin ilmaisua ”Lahden kirkkokiista”.

Tässä tutkimuksessa käyttämäni monipuolinen lähdeaineisto eroaa toisistaan.

Muistitietokeruun avulla saatu muistitietoaineisto on tätä tutkimusta varten kerättyjä muistelukirjoituksia. Vastatessaan kyselyyn henkilöt ovat olleet tietoisia asemastaan tutkimuksen käyttöön tarkoitetun tiedon tuottajina. Toimittajien kirjoittamat lehtiartikkelit ja Lukijan sana -palstan mielipidekirjoitukset eivät ole ensisijaisesti tutkimuskäyttöön syntyneitä kirjoituksia. Kirjoittajien tarkoituksena ei ollut, että heidän tekstinsä palvelee tutkimuksen lähdeaineistona. Yhdistävä tekijä lähdeaineistoille on, että kirjoittajat ovat saaneet oman äänensä kuuluville. Jos verrataan sanomalehtiaineiston ja muistitietokeruun tuottamia kokemuksia ja merkityksiä kirkosta, niin muistitietoaineisto tuo selkeämmin ja syvemmin esille henkilökohtaiset kokemukset. Tämä johtuu osaltaan siitä, että muistitietokeruun kysymysten avulla haettiin aisteihin ja tunteisiin liittyviä kokemuksia.

Lahden vanha puukirkko purettiin, ja sen tilalle samalle paikalle Kolkanmäelle rakennettiin uusi moderni kirkkorakennus. Tutkimukseni todistaa, että hävitetyn ja kadonneen läsnäolo on yhä edelleen aistittavissa, ja purettua kirkkoa muistellaan vielä vuosikymmenien jälkeen. Purettu kirkko on jättänyt vahvan muistijäljen kirkon olemassaolon aikana eläneiden ihmisten mieliin säilyen osana suullista kulttuuriperintöä. Tutkimukseni on osoittanut, miten merkitykset kaupunkiympäristössä muodostuvat ja miten kaupunkilaisten mielipiteet vaikuttavat ja rakentuvat. Johtopäätöksenä tutkimuksestani voisi tehdä, että on tärkeää kuunnella kaupunkilaisten näkemyksiä ja tulkita heidän antamiaan merkityksiä. Jatkotutkimuksen aiheita voisi ajeta laajemmin kaupunkitilan historian tutkimuksen alueelta.

Lähteet

Julkaisematon muistitietoaineisto

- Muistitietokysely syksy 2022, tekijän hallussa.
- Kyselyvastaus nro 1: Mies syntynyt 1951, Lahti
- Kyselyvastaus nro 2: Mies syntynyt 1954, Hollola
- Kyselyvastaus nro 3: Nainen syntynyt 1946, Lahti
- Kyselyvastaus nro 4: Nainen syntynyt 1953, Heinola
- Kyselyvastaus nro 5: Mies syntynyt 1957, Lahti
- Kyselyvastaus nro 6: Mies syntynyt 1939, Espoo
- Kyselyvastaus nro 7: Mies syntynyt 1944, Lahti
- Kyselyvastaus nro 8: Nainen syntynyt 1937, Lahti
- Kyselyvastaus nro 9: Nainen ikä 69 vuotta, Lahti
- Kyselyvastaus nro 10: Nainen syntynyt 1952, Lahti
- Kyselyvastaus nro 11: Mies syntynyt 1949, Lahti
- Kyselyvastaus nro 12: Mies syntynyt 1943, Lahti

Sanoma- ja aikakauslehdet

- Arkkitehti* 1936.
- Etelä-Suomen Sanomat* 1936–1977.
- Helsingin Sanomat* 1957, 1977.
- Hämeen Ilves* 1939.
- Ilta-Sanomat* 1977.
- Jyränkö* 1895.
- Päivälehti* 1895.
- Suomalainen* 1895.
- Suomen Kuvalehti* 1963.
- Tekniska Föreningens i Finland förhandlingar* 1886.
- Uusimaa* 1900.
- Uusi Suometar* 1890.
- Uusi Suomi* 1973–1974.

Arkistoaineisto

Hollolan seurakunnan kirkonkokousten ja kirkkovoudinkokouksien pöytäkirjat vuosilta 1876–1894.

Lahden seurakuntien kirkkovaltuuston pöytäkirjoja vuosilta 1971–1972.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kirkollisen kansanperinteen arkisto. SKSÄ KKA 6N: 189. 1970.

Kansallinen audiovisuaalinen instituutti (KAVI)

Lahti. Sk: Usko Kemppe. K: Niilo Heino. T: Suomi-Filmi Oy. 1957. Suomi. Kesto 11 min. [https://kavi.finna.fi/elavamuisti/Record/elavamuisti_elavamuisti_video_2238](https://kavi.finna.fi/elavamuisti/Record/elavamuisti.elavamuisti_video_2238) [haettu 5.3.2023].

Tutkimuskirjallisuus

Ainiala, Terhi: Nimet kaupunkimaisemassa. Kerrostumat, merkitykset ja mielikuvat.

Teoksessa *Humanistinen kaupunkitutkimus*. Toim. Tanja Vahtikari, Terhi Ainiala, Aura Kivilaakso, Pia Olsson ja Panu Savolainen. Vastapaino, Tampere 2021, 119–142.

Airas, Jukka-Pekka: *Uuden kirkkoarkkitehtuurin ongelmat: kirkkorakennus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon taidekysymyksenä*. Väitöskirja Helsingin yliopisto. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura 1992.

Airas, Jukka-Pekka: Keski-Lahden vanha kirkko. Teoksessa *Lahden puukirkko 1890–1977*. Toim. Esko Ryökäs. Keski-Lahden seurakunta, Lahti 2003, 55–110.

Andersson, Harri: Kaupungin julkisen tilan globaali ulottuvuus. Teoksessa *Julkisen tilan poetiikkaa ja politiikkaa. Tieteidenvälisiä otteita vallasta kaupunki-, media- ja virtuaalituloissa*. Toim. Seija Ridell, Päivi Kymäläinen ja Timo Nyysönen. Tampereen yliopisto, Tampere 2009, 41–59.

Autti, Mervi: *Valokuvat mikrohistoriallisen tutkimuksen lähteinä. Katseita ja yksityiskohtia – näkymättömän tavoittelua*. Teoksessa *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala ja Sakari Ollitervo. k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto 2010, 281–305.

Cresswell, Tim: *Place: An introduction*. Second edition. Wiley, Hoboken 2014.

El Harouny, Elisa: Historiallinen puukaupunki – tulevaisuuden elävää kaupunkiympäristöä. Teoksessa *Eletty ja muistettu tila*. Toim. Taina Syrjämaa ja Janne Tunturi. SKS, Helsinki 2002, 257–276.

Elomaa, Hanna: Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. Teoksessa *Kulttuurihistoria - Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Helsinki 2001, 59–74.

Forss, Anne-Mari: Paikan estetiikka. Eletyn ja koetun ympäristön fenomenologiaa. Gaudeamus, Helsinki 2007.

Grönholm, Pertti & Paalumäki, Heli: Nostalgian ja utopian risteyksessä. Keskusteluja modernin kaipuun merkityksistä ja aikaulottuvuuksista. Teoksessa *Kaipaava moderni. Nostalgian ja utopian kohtaamisia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle*. Toim. Pertti Grönholm ja Heli Paalumäki. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 2015, 9–38.

Halila, Aimo: *Lahden historia*. Lahden kaupunki, Lahti 1958.

Hannikainen, Matti O.: Ympäristötutkimusta historian menetelmin. Teoksessa *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen ja Tuomas Tepora. Gaudeamus, Helsinki 2022, 196–210.

Heikkilä, Markku: Lahden seurakunnat ja uskonnollinen elämä. Teoksessa *Lahden historia 2*. Toim. Jouko Heinonen ja Päivi Siikaniemi. Lahden kaupunki, Lahti 1992, 246–381.

Heimala, Aarne: Uuden ajan kirkot. Teoksessa *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu*. Toim. Aarne Heimala. WSOY, Helsinki 1964, 57–80.

Heinonen, Jouko: *Päijät-Häme IV. Markkinat ja toripäivät. Päijät-Hämeen markkinat ja torikauppa*. Päijät-Hämeen liitto. Lahden kaupunginmuseo, Lahti 2003.

Helander, Eila: Suomalaisen uskon mielenmaisema. Teoksessa *Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide*. Toim. Arto Kuorikoski. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, Helsinki 2008, 55–66.

Helin, Tellervo: Keski-Suomessa 1800-luvun lopulla rakennetut kirkot. Teoksessa *Keski-Suomen historia 2*. Toim. Mauno Jokipii. Keski-Suomen maakuntaliitto, Jyväskylä 1998, 493–518.

Jaakkola, Maarit: *Hyvä journalismi. Käytännön opas kirjoittajalle*. Kansanvalistusseura, Helsinki 2013.

Jetsonen, Jari & Jetsonen, Sirkkaliisa: *Sacral Space. Modern Finnish churches*. Rakennustieto. Tampere 2003.

Jääntti, Anni: Kaupunki ihmisten tuntemana. Teoksessa *Humanistinen kaupunkitutkimus*. Toim. Tanja Vahtikari, Terhi Ainiala, Aura Kivilaakso, Pia Olsson ja Panu Savolainen. Vastapaino, Tampere 2021, 95–118.

Jäppinen, Jussi & Voutilainen, Heli-Maija: *Keski-Suomen kirkot*. Kirjakaari Oy, Jyväskylä 2016.

Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki 2020.

Karonen, Petri, Frigren Pirita, Suodenjoki Sami & Haapala Pertti : Vuorovaikutus ja poliittinen kulttuuri: Alamaiset, kansalaiset ja valtiovalta. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1 Rakenteet ja instituutiot*. Toim. Petri Karonen, Nils Erik Villstrand ja Pertti Haapala. Vastapaino, Tampere 2021, 301–338.

Kauste, Juulia: Kaupunkitila monikulttuurisen yhteiskunnan strategiana: Identiteetti, etnisyyt ja kansalaisuus Pariisissa ja New Yorkissa. Teoksessa *Eletty ja muistettu tila*. Toim. Taina Syrjämaa ja Janne Tunturi. SKS, Helsinki 2002, 277–306.

Keinänen, Timo: Suomalaiset arkkitehdit keisarillisessa Pietarissa. Julkaisussa *Venäläistä Helsingissä, suomalaista Pietarissa*. Rakennustaiteen seura, Jäsentiedote 3:2010, Helsinki, 16–39.

Kervanto Nevanlinna, Anja: *Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä*. SKS, Helsinki 2002.

Kervanto Nevanlinna, Anja: Rakennettu kaupunki muistin ja merkitysten kiinnekohtana. Teoksessa *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*. Toim. Katri Lento ja Pia Olsson. SKS, Helsinki 2013, 273–293.

Koho, Heikki: Kosminen kokemus – Hengellisen ja maallisen dualismi 1800-luvun puolivälin suomenkielisessä kansanomaisessa ajattelussa. Teoksessa *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki ja Antti Malinen. Vastapaino, Tampere 2019, 113–146.

Koho, Timo: Suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin suhde kansainväliseen modernismiin 1950–1970. Teoksessa *Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide*. Toim. Arto Kuorikoski. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura. Helsinki 2008, 157–173.

Korkiakangas, Pirjo: Muisti, muistelu, perinne. Teoksessa *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Toim. Bo Lönnqvist, Elina Kiuru ja Eeva Uusitalo. SKS, Helsinki 1999, 155–176.

Korkiakangas, Pirjo: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 120–144.

Kuha, Miia: Seurakunta yhteisön ytimenä. Teoksessa *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Toim. Pirjo Markkola, Hanna Snellman ja Ann-Catrin Östman. SKS Helsinki, 2014, 54–76.

Känkänen, Aimo: Urkujen hankkiminen Lahden Ristinkirkkoon. Teoksessa *Ristinkirkko - toiminnan kirkko*. Toim. Esko Ryökäs. Keski-Lahden seurakunta, Lahti 2008, 157–168.

Lahtinen, Rauno: Turun muuttuvat kadut 1890–1939. Teoksessa *Tilan kokemisen kulttuurihistoriaa*. Toim. Riitta Laitinen. k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto 2004, 155–182.

Lahtinen, Rauno: *Turun puretut talot*. k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto 2009.

Laine, Silja: ”Pilvenpiirtäjäkysymys”. *Urbaani mielikuviutus ja 1920-luvun Helsingin ääriiivat*. k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto 2011.

Laine, Silja & Männistö-Funk, Tiina & Vahtikari, Tanja: Kadun kuvat. Valokuvat lähteinä kaupunkihistorian tutkimuksessa. *Historiallinen aikakauskirja* 2019 vol. 118 (2/2019) 169–185.

Laisaari, Olavi: *Tehokas kaupunki, The smooth-running town*. Turku 1962.

Laitinen, Riitta: Ehtoollisen kokeminen paikassa ja tilassa 1600-luvun Suomessa. Teoksessa *Tilan kokemisen kulttuurihistoriaa*. Toim. Riitta Laitinen. k&h, Kulttuurihistoria, Turku 2004, 127–154.

Lappi, Tiina-Riitta: Kuinka mennyt merkityksellistyy kaupunkipuhunnoissa? Narratiivisia tulkintoja jyväskyläläisestä kaupunkiympäristöstä. Teoksessa *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*. SKS, Helsinki 2013, 324–347.

Lukkarinen, Ville: Kansallisen maiseman vertauskuvallisuus ja ympäristön tila. Teoksessa *Suomi-kuvasta mielenmaisemaan. Kansallismaisemat 1800- ja 1900-luvun vaihteen maalaustaiteessa*. Toim. Ville Lukkarinen ja Annika Waenerberg. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 965. SKS, Helsinki 2004, 20–91.

Magga, Päivi: Saamelaisten eletty, koettu ja kerrottu paikkatieto. Vuomaselän siidabiografia. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Toim. Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti. SKS, Helsinki 2022, 218–242.

Malmisalo, Juha: Usko, ihanne ja alttarin kuvat. Urho Lehtisen taideteokset Lahden puukirkon kuorissa. Teoksessa *Lahden puukirkko 1890–1977*. Toim. Esko Ryökäs. Keski-Lahden seurakunta, Lahti 2003, 111–155.

Markkola, Pirjo: Kirkonmäellä ja pappilassa – Papiston monisäikeinen rooli. Teoksessa *Suomalaisen arjen historia. Säätäjien Suomi*. Toim. Kai Häggman, Markku Kuisma, Pirjo Markkola, Panu Pulma, Riitta-Liisa Kuosmanen ja Ritva Forslund. Weilin+Göös Oy, Helsinki 2007, 79–99.

Markkola, Pirjo & Snellman, Hanna & Östman, Ann-Catrin: Yhteisöä purkamassa. Teoksessa *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Toim. Pirjo Markkola, Hanna Snellman ja Ann-Catrin Östman. SKS, Helsinki 2014, 7–21.

Markkola, Pirjo & Kajander, Konsta: Paikallishistorioiden papit yhteisöissään. Teoksessa *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Toim. Pirjo Markkola, Hanna Snellman ja Ann-Catrin Östman. SKS, Helsinki 2014, 107–134.

Mattila, Reijo N.: Funktiot modernissa suomalaisessa kirkkoarkkitehtuurissa. Teoksessa *Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide*. Toim. Arto Kuorikoski. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura. Helsinki 2008, 249–258.

Mönkkönen, Mauri: Seurakuntaelämä. Teoksessa *Keski-Suomen historia 2*. Toim. Mauno Jokipii. Keski-Suomen maakuntaliitto, Jyväskylä 1998, 443–492.

Niemi, Marjaana: Kaupunkisuunnittelijat ilman rajoja. Eliel Saarinen luomassa kansallisia, kansainvälisiä kaupunkeja. Teoksessa *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. Toim. Irma Sulkunen, Marjaana Niemi ja Sari Katajala-Peltomaa. SKS, Helsinki 2016, 237–266.

Niemi, Marjaana & Einonen, Piia & Salminen, Tapio & Vahtikari, Tanja: Identiteetit ja yhteisöllisyys kaupunkitilassa keskiajalta 1900-luvulle. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 2 Yhteisöt ja identiteetit*. Toim. Pirjo Markkola, Marjaana Niemi ja Pertti Haapala. Vastapaino, Tampere 2021, 161–200.

Niskanen, Riitta (toim.): *Selvitys Lahden kulttuurihistoriallisesti arvokkaista kohteista*. Lahden kaupunginmuseo. Lahti 2000.

Niskanen, Riitta: Keisarin kaupungista Kolkanmäelle. Teoksessa *Lahden puukirkko 1890–1977*. Toim. Esko Ryökäs. Keski-Lahden seurakunta, Lahti 2003, 23–54.

Niskanen, Riitta: Nähkää niin kuin minä näin. Lahden kaupunkikuva intentiona vuosisadan vaihteesta 1970-luvulle. Teoksessa *Nuori 100-vuotias Lahti*. Toim. Riitta Niskanen. Lahden kaupunginmuseo. Lahden taidemuseon julkaisuja. Lahti 2005, 148–193.

Niskanen, Riitta: Ja Jumala loi kaupungin. Kaavoittaja Olavi Laisaari ja modernismin opit. Teoksessa *Museoviraston rakennushistorian aikakauskirja 3*. Museovirasto, rakennushistorian osasto, Helsinki 2010, 31–43.

Nummela, Ilkka & Laitinen, Erkki K.: Kaupunkimaalaisia ja muita kuopiolaisia. Teoksessa *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Toim. Pirjo Markkola, Hanna Snellman ja Ann-Catrin Östman. SKS, Helsinki 2014, 185–210.

Ollila, Anne: *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS Helsinki, 2000.

Oranen, Mika: ”Ja Jumalaa ei voi tuhota” Paloheinän kirkon ja sen purku-uhan luomat merkitykset lähiyhteisön asukkaille. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta 2020.

Paavilainen, Simo: Arkkitehtikilpailut ja kirkkoarkkitehtuuri. Teoksessa *Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide*. Toim. Arto Kuorikoski. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, Helsinki 2008, 99–120.

Pallasmaa, Juhani: Uskon tilat ja kuvat – Suomalainen kirkko kokemuksena. Teoksessa *Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide*. Toim. Arto Kuorikoski. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, Helsinki 2008, 303–318.

Pessi, Anne Birgitta: Kirkkorakennukset merkitysten ja muistin ylläpitäjinä. Teoksessa *Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja -taide*. Toim. Arto Kuorikoski. Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, Helsinki 2008, 351–373.

Portelli, Alessandro: What makes oral history different. *The Oral History Reader*. Eds. Robert Perks & Alistair Thomson. Third edition. London, Routledge 2015, 48–58.

Pöysä, Jyrki: Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 221–244.

Pöysä, Jyrki: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Kultaneito XVII. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Helsinki 2015.

Raatikainen, Eero: Kulttuurivaikutusten tulo Suomeen kirkkorakennusten kertomana. Teoksessa *Kirkko kulttuurin kantajana*. Toim. Nina Lempa. Kirkkohallitus, Helsinki 2000, 84–88.

Ridell, Seija: Maankäyttöpeliiä uutistilassa. Sanomalehti paikallisten kamppailujen julkisena areenana. Teoksessa *Julkisen tilan poetiikkaa ja politiikkaa. Tieteidenvälisiä otteita vallasta kaupunki-, media- ja virtuaalituloissa*. Toim. Seija Ridell, Päivi Kymäläinen ja Timo Nyysönen. Tampereen yliopisto, Tampere 2009, 240–269.

Rossi, Leena: Muisti, muistot ja muistitietohistoria. Teoksessa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä. k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto 2012, 49–81.

Saarikangas, Kirsi: Katseita, kohtaamisia, kosketuksia. Tilassa muodostuvat merkitykset. *Tiede & Edistys* 4/1996, 306–318.

Saarikangas, Kirsi: Merkityksellinen tila. Teoksessa *Kuvasta tilaan. Taidehistoria tänään*. Toim. Kirsi Saarikangas. Vastapaino, Tampere 1998, 7–16.

Saarikangas, Kirsi: Tila, konteksti ja käyttäjä. Arkkitehtonisen tilan, vallan ja sukupuolen suhteista. Teoksessa *Kuvasta tilaan. Taidehistoria tänään*. Toim. Kirsi Saarikangas. Vastapaino, Tampere 1998, 247–298.

Saarikangas, Kirsi: Merkityksellinen tila: Lähiöasuminen arkkitehtuurin, asukkaiden, menneen ja nykyisen kohtaamisena. Teoksessa *Eletty ja muistettu tila*. Toim. Taina Syrjämaa ja Janne Tunturi. SKS, Helsinki 2002, 48–75.

Saarikangas, Kirsi: *Eletyt tilat ja sukupuoli: Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. SKS, Helsinki 2006.

Saarikoski, Helena: Menneisyyden ruumiinkokemusten tutkiminen kirjoitetuissa aineistoissa. Teoksessa *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Toim. Sami Lakomäki, Pauliina Latvala ja Kirsi Laurén. SKS, Helsinki 2011, 117–136.

Salmi, Hannu: Onko tuoksuilla ja äänillä menneisyys? Aistien historia tutkimuskohteena. *Tiede & edistys* 1/2000, 52–60.

Salmi, Hannu & Johnson, Bruce: Aistien historia: Kohteet ja menetelmät. Teoksessa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä. k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto 2012, 82–106.

Salonen, Anna: SKS:n aktiivivastaaajien kirjoitusmotiivien jäljillä. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Toim. Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti. SKS, Helsinki 2022, 115–134.

Särkiö, Pekka: Kirkon vaiheet muistuttavat seurakunnan kehityksestä. Teoksessa *Lahden puukirkko 1890–1977*. Toim. Esko Ryökäs. Keski-Lahden seurakunta, Lahti 2003, 9–21.

Vahtikari, Tanja & Männistö-Funk, Tiina & Laine, Silja: Valokuvan käytön ja tulkinnan menetelmät historiantutkimuksessa. Teoksessa *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen ja Tuomas Tepora. Gaudeamus, Helsinki 2022, 229–249.

Vehkalahti, Kaisa & Jouhki, Essi: Lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmia muistitietotutkimukseen. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Toim. Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti. SKS, Helsinki 2022. 366–391.

Wickberg, Nils Erik: Uusrenessanssin ja jugendtyylin kaupunkikuvan säilyttäminen Helsingissä. Teoksessa *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojele*. Toim. Aarne Heimala. WSOY, Helsinki 1964, 167–178.

Wolff, Charlotta: *Edelläkävijät. Neljän kauppiassuvun tarina modernisoituvasta Suomesta*. Gaudeamus, Helsinki 2020.

von Wright, Georg Henrik: *Explanation and Understanding*. London 1971.

Åström, Anna-Maria: Helsinki-muistot etnologisen historiankirjoituksen lähtökohtana. Teoksessa *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*. Toim. Katri Lento ja Pia Olsson. SKS, Helsinki 2013, 31–64.

Kuvaluettelo

Kuva 1: Eklund, Albin: *Lahtelaisia kauppatorilla ja Keski-Lahden kirkko*. 1900–1929. Historian kuvakokoelma HK19660105:197b6, Museovirasto. CC BY 4.0.
<https://finna.fi/Record/museovirasto.6F07D56DCAC6890A6A8BF342FEC563B7> [haettu 5.3.2023].

Kuva 2: *Lahden kirkko. Albert Mellinin tekemä piirustus. Kuva kirkon kahdesta fasadipiirustuksesta*. 1982. Kuva-arkisto KUVKUVVP820063:1, Lahden museot. CC BY 4.0.
<https://finna.fi/Record/lahdenmuseo.lkm-336743?imgid=1> [haettu 5.3.2023].

Kuva 3: *Keski-Lahden vanha kirkko*. 1920–1930. Historian kuvakokoelma HK19920223:197, Museovirasto. CC BY 4.0.
<https://finna.fi/Record/museovirasto.5497D5AE0DCC7D242DC22B771807E11D> [haettu 5.3.2023].

Kuva 4 : *Keski-Lahden kirkko, kuvattu idästä, edessä oikealla Vapauden hengetär -veistos*. 1975–1977. Kuva-arkisto KUVKUVV880232:1, Lahden museot. CC BY 4.0.

<https://finna.fi/Record/lahdenmuseo.lkm-338117> [haettu 5.3.2023].

Liitteet

Liite 1. Muistitietokysely

Muistitietokeruu

Lahden vanha puukirkko

Onko sinulla omakohtaista kokemusta Lahden vanhasta puukirkosta? Oletko käynyt jumalanpalveluksessa tai muissa tilaisuuksissa kyseisessä kirkossa? Opiskelen kulttuurihistoriaa Turun yliopistossa. Kerään muistitietoa liittyen Lahden vanhaan puukirkkoon, joka valmistui vuonna 1890 ja purettiin 1977. Vastaamalla tähän kyselyyn vastaaja antaa luvan käyttää vastauksiaan Lahden vanhaan puukirkkoon liittyvässä pro gradu -tutkielmassa. Kirjoittajien nimiä ei julkaista tutkielmassa.

Kysely koostuu muutamasta kysymyksestä, ja lisäksi voit kirjoittaa vapaamuotoista tekstiä kohtaan 7.

Kysymykset:

1. Taustatiedot: Kirjoittajan sukupuoli, syntymävuosi, ammatti ja asuinpaikka
2. Millaisia muistoja ja kokemuksia Lahden vanhaan puukirkkoon liittyi? Millaisissa tilaisuuksissa vierailit kirkossa?
3. Mitä merkityksiä Lahden vanhalla puukirkolla on sinulle?
4. Minkälainen asema kirkolla oli kaupunkikuvassa?
5. Millaisia muistikuvia sinulla on kirkon arkkitehtuurista ja tiloista? Millainen kokemus kirkossa vieraileminen oli (esim. valaistus, värit, äänet, tunnelma)?
6. Mitä tunteita ja ajatuksia kirkon purkaminen herättää?
7. Vapaamuotoinen teksti

Lähetä kirjoituksesi 16.10.2022 mennessä..

Kiitos!

Ystävällisin terveisin Seija Julin